

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Diplomová práce

Hodnotová orientace adolescentů

(The value orientation of adolescents)

České Budějovice 2009

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. František Man, CSc.

Vypracovala:

Blanka Pavlů

Aprobace: ČJ-NJ/SŠ

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma

„Hodnotová orientace adolescentů“

vypracovala samostatně za odborné pomoci mého vedoucího diplomové práce prof. PhDr. Františka Mana, CSc. a na základě vlastních zjištění a materiálů, které uvádím v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce **„Hodnotová orientace adolescentů“**, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích, 20. dubna 2009

Děkuji vedoucímu diplomové práce, prof. PhDr. Františku Manovi, CSc., za odbornou pomoc a cenné rady, které mi ochotně poskytoval při vypracovávání mé práce.

Mé poděkování patří také oběma ředitelům a učitelům na Obchodní akademii a Gymnáziu v Pelhřimově, kteří mi pomohli realizovat výzkumná šetření v jejich školách během vyučovacích hodin.

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá problematikou hodnotové orientace současných adolescentů. Skládá se ze dvou částí:

1. Teoretická část navazuje na současnou literaturu a vysvětluje pojmy dospívání, adolescence, sociální vývoj, emocionalita, identita, hodnotová orientace a sebepojetí. Dále vymezuje období adolescence. Blíže se věnuje i sociálním a psychologickým charakteristikám adolescentů. Práce také krátce popisuje systém současných středních škol. Poslední bod teoretické části se zaměřuje na porovnání determinantů vývoje osobnosti a jejich vlivu na formování hodnot u dospívající mládeže v období adolescence.
2. Praktická část se opírá o interpretaci výsledků výzkumného šetření, které bylo provedeno u současných maturantů formou dotazníku. Cílem výzkumu bylo zjistit hodnotové orientace současných adolescentů. Praktická část podává také informace o hodnotových žebříčcích respondentů. Výsledky šetření jsou prezentovány jak celkově, tak jednotlivě, tzn., dle pohlaví, takže vzniká prostor pro srovnávání mezi chlapci a dívkami.

Annotation

This graduation thesis discourse about value orientation of adolescents at present time. The thesis consists of theoretical and practical sections.

1. Theoretical part appers from present-day knowledge of pubescence and adolescents and it explains the terms such as pubescence, adolescence, social progress, emocionality, identity, value tendencies and selfconception. The thesis describes time of adolescente and sociable and psychological characteristics of these young people. You can find information about system of secondary school at present-day. The last part of theoretical sections aims on comparing determinantes of personal progress and on their influence on progress of value our teenagers.
2. The practical part interprets results of research, which was realized on two secondary school in last year-class. The purpose of the research was to find out value tendencies of adolescents at present time and show personal values of these young people. The results of research are presented not only collectively but also like results for gender groups. This point of view is important for comparing tendencies of values among young girls and boys.

OBSAH

TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Úvod.....	10
2. Klasifikace základních pojmů	12
2.1 Dospívání	12
2.2 Adolescence	14
2.3 Sociální vývoj	15
2.4 Emocionalita	16
2.5 Identita.....	17
2.6 Hodnotová orientace	18
2.7 Sebepojetí.....	18
3. Charakteristika období adolescence	20
3.1 Diferenciace období adolescence dle Macka	20
3.1.1 Raná adolescence	20
3.1.2 Střední adolescence	21
3.1.3 Pozdní adolescence	21
3.2 Zevnějšek jako součást identity	22
3.3 Změna v uvažování adolescenta.....	23
3.4 Školní výkon jako součást adolescentní identity	24
3.5 Socializace v období adolescence	25
3.6 Emancipace od rodiny.....	26
3.7 Vztah adolescentů s vrstevníky	26
3.8 Partnerské vztahy v adolescenci.....	28
3.9 Rizikový vývoj v období adolescence.....	28
3.9.1 Delikventní chování a páčání trestné činnosti.....	29
3.9.2 Užívání alkoholu a dalších drog.....	29
3.9.3 Rizikové sexuální chování	30
3.9.4 Poruchy příjmu potravy.....	30
3.9.5 Problém a krize identity	31
3.9.6 Duševní poruchy	32
3.9.6.1 Psychózy	32
3.9.6.2 Neurózy	32
3.9.6.3 Psychopatie	32

3.9.6.4	Oligofrenie	33
3.9.7	Psychosomatická onemocnění	33
4.	Sociální charakteristiky adolescentů	34
4.1	Komunikace	34
4.2	Sociální vztahy	34
4.2.1	Vztah ke svému vlastnímu já	34
4.2.2	Vztahy mezi rodiči a dospívajícími	35
4.2.3	Vrstevnické vztahy	36
4.2.4	Přátelství	37
4.2.4.1	Přátelství v páru	37
4.2.5	Partnerské vztahy v adolescenci	38
4.2.5.1	Sexuální život adolescentů	39
4.2.5.1.1	Experimentování v oblasti autoerotiky	39
4.2.5.1.2	Experimentování na homosexuální úrovni	39
4.2.5.1.3	Heterosexuální aktivity	40
5.	Psychologické charakteristiky adolescentů	42
5.1	Vývoj základních schopností a dovedností	42
5.2	Kognitivní změny	43
5.3	Vývoj sebepojetí	44
5.3.1	Identita u dívek	44
5.3.2	Identita u chlapců	44
5.3.3	Adolescentní egocentrismus	45
5.3.4	Adolescentní moratorium	45
5.3.4.1	Projevy adolescentního moratoria	46
5.4	Subkultura mládeže	47
6.	Charakteristika středních škol	49
6.1	Gymnázium	49
6.2	Střední odborná škola	49
6.3	Střední odborné učiliště	49
7.	Determinanty vývoje osobnosti a vliv na formování hodnot u dospívající mládeže	51
7.1	Determinanty vývoje osobnosti	51
7.1.1	Vnitřní činitelé	51

7.1.2	Vnější činitelé.....	53
7.2	Vliv jednotlivých determinantů na formování hodnotové orientace adolescentů	54
7.2.1	Biologické dispozice jako činitelé psychického vývoje.....	54
7.2.2	Faktory vnějšího prostředí jako činitelé psychického vývoje.....	54
7.2.3	Porovnání míry vlivu determinantů	55
	PRAKTICKÁ ČÁST.....	56
8.	Teorie výzkumu	57
8.1	Cíl výzkumu	57
8.2	Formulace předpokladů výzkumu.....	57
8.3	Popis zkoumaného vzorku	57
8.4	Popis použité metody	58
8.5	Použitý dotazník.....	59
9.	Vyhodnocení dotazníku	60
10.	Vyhodnocení žebříčků hodnot	77
10.1	Rozbor hodnotových žebříčků.....	77
11.	Závěr	84
12.	Seznam grafů a tabulek a příloh.....	86
13.	Přílohy.....	87
14.	Seznam použité literatury.....	91

TEORETICKÁ ČÁST

1. Úvod

Žádné společenství na světě nemůže existovat bez systému základních společenských hodnot, který disponuje stabilitou a je přijat drtivou většinou členů dané společnosti.

Morální normy a hodnoty si děti osvojují nejprve v rodinném prostředí, poté od svých pedagogů nebo vedoucích a v období dospívání zejména prostřednictvím svých vrstevníků. Období adolescence je charakteristické pro formování identity člověka. Mladiství mají před sebou nelehký úkol, vstoupit do společnosti a naučit se v ní žít, respektovat její pravidla a přijmout zodpovědnost za své činy. V této fázi je velmi důležité, aby si jedinec vytvořil stabilní žebříček hodnot, jakýsi morální vzorec, podle něhož se bude chovat.

Adolescence je prozíravě označována jako kritické období, k jejímu překlenutí je potřeba dostatek síly a odvahy. Cesta stát se dospělým je klikatá a komplikovaná, proto bychom měli mít pochopení a podat mladistvým pomocnou ruku a snažit se porozumět tomu, co právě prožívají.

Pro interakci žák-učitel je důležité proniknout do problematiky hodnotové orientace mladistvých. Aby mohl pedagog úspěšně vést výchovně-vzdělávací proces, předpokládá se, že mu nebudou povahy a charakteristiky jeho svěřenců lhostejné. Myslím si, že je pro učitelskou profesi přínosné být informován o postojích, hodnotách a zájmech svých žáků, neboť jedině tak má učitel možnost pochopit je, porozumět jim a poradit nebo pomoci v případě nouze.

Má diplomová práce je teoreticko-empirického charakteru a má za úkol odhalit hodnotové orientace současných adolescentů.

V teoretické části pracuji se současnou literaturou a charakterizuji období adolescence, její psychické a sociální zvláštnosti, dále blíže specifikuji systém dnešních středních škol a porovnávám determinanty vývoje osobnosti a jejich vliv na formování hodnot.

Praktická část interpretuje výsledky výzkumného šetření, které proběhlo formou dotazníku ve čtyřech maturitních ročnících dvou středních škol v Pelhřimově. V empirické části pracuji s určitými předpoklady, které na základě

výzkumu vyvracuji či potvrzuji. Výsledky mého šetření jsou doplněny příslušnými grafy a tabulkami.

Sekce Přílohy obsahuje mnou samostatně vytvořený dotazník a tabulku se souborem hodnot zadávanou jako dodatkový úkol s dotazníkem.

2. Klasifikace základních pojmů

Předmětem mé diplomové práce jsou hodnotové orientace adolescentů. Na počátku mé činnosti bych ráda charakterizovala základní pojmy, jenž se budou často v mé práci objevovat.

2.1 Dospívání

Pojem dospívání lze definovat jako období, kdy vrcholí procesy sexuálního, sociálního a emocionálního zrání. Dospívání je období asi od 10 až 11 let do 20 až 22 let. Dle Vágnerové má dvě základní fáze:

- ❖ období pubescence začíná obvykle mezi 13. až 14. rokem věku, u děvčat asi o rok či o dva dříve (u dívek dochází k první menstruaci, u chlapců k první poluci),
- ❖ období adolescence se obvykle vymezuje mezi 16 a 20 rokem života.

Dospívající člověk se ocitá v určitém mezidobí, již přestal být dítětem, ale dospělým se ještě nestal. *„Je to období vnitřních a vnějších konfliktů, zejména s rodiči, poznamenané zmatky z probuzené sexuality a vnitřními krizemi, tendencí k osamostatňování se a revoltě proti rodičům, zájmem o sebe sama, snahou proniknout do světa dospělých, vzdorem, předstíranou hrubostí, ale vnitřní sentimentalitou.“¹*

V období dospívání se mění i citové prožívání, dospívající jedinci bývají emočně labilnější. Často reagují podrážděně, jsou precitlivělí a rozmrzelí. Ačkoliv i pro samotného pubescenta bývají jeho nálady a prožitky spíše nepříjemné, neví si s nimi rady, není schopen vysvětlit si příčinu svého chování, trápí se a tápe. Reakcí na sebe sama může být tudíž další zhoršení nálady a chování, které působí sociálně rušivě. Dospívající netuší, že tyto stavy emoční nevyrovnanosti jsou důsledkem hormonálních změn, s nimiž se jeho tělo potýká.

Pro období dospívání je typická změna způsobu myšlení. Před pubertou myslí dítě víc konkrétně, tzn., že uvažuje o věcech, jenž jsou v jeho blízkosti, které vidí, cítí a dobře zná. V pubertě však začíná myslet abstraktně, dovede uvažovat hypoteticky, o pouhých možnostech. *„Jakmile si osvojí tento způsob*

¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Academia, 1997, s. 416.

myšlení, začne jej považovat za všemocný. Pubescent má sklon považovat svoje úvahy za výjimečné. Radikalismus pubescentů lze chápat jako obranu před nejistotou.“²

Odpoutání se od rodiny, někteří autoři hovoří o „emancipaci od rodiny“, nevede k totálnímu zrušení citové vazby k rodičům, ale k její proměně. Pro dítě přestávají rodiče fungovat jako vzory, potřebuje se odlišit. Dospívající si vytváří svou vlastní identitu, nechce již, aby s ním rodiče manipulovali. *„Infantilní závislost musí být nahrazena zralejším a vyrovnanějším citovým vztahem. Pocit jistoty a bezpečí, který vazba na rodinu poskytovala, se transformuje do symbolické roviny, a funguje stejně účelně, i když už pouze ve vědomí jedince.“³* Pubescent odmítá rodičovskou autoritu, hodnotí rodiče značně kriticky.

Toto období je důležité pro jejich budoucnost, přemýšlejí totiž o tom, co by chtěli v životě dělat a volí si svá budoucí povolání. Uvažovat v tomto věku o tak zásadních otázkách je však často nad jejich síly, a tak v naprosté většině případů rozhodují o této volbě rodiče.

Proces dospívání je považován za období krize. Dospívající jedinec touží být pokládán za dospělého, ale „skuteční dospělí“ tyto touhy nerespektují. Kromě vnějších konfliktů se pubescenti musí vyrovnávat i se svými vnitřními zmatky (jako např. hledání sama sebe, nástup sekundárních pohlavních znaků, konfrontace se sexualitou a erotikou apod.)

Zásadní roli zde hrají sociální a zejména kulturní faktory vývoje. Je známo, že v některých kulturách je průběh dospívání méně bouřlivý. V potaz bychom měli brát také pohlavní rozdíly, neboť u dívek probíhá proces dospívání dříve než u chlapců, kteří však poté vykazují mnohem dynamičtější průběh. Mimoto je dospívání zcela individuální záležitost.

Organismus v této době ovlivňuje zvýšená hladina hormonů. Profesor Nakonečný uvádí, že první heterosexuální styky mívá většina dospívajících už mezi 14. až 16. rokem. Sex se velmi pomalu stává nezbytnou složkou partnerských vztahů, ovšem s výjimkou prvních lásek, které mají často platonický charakter. Pubescenti se poprvé setkávají s pocitem zamilovanosti, prožívají své první lásky. *„První lásky bývají jen více či méně krátké epizody, které však mají*

² VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 251.

³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 238.

velký význam pro emoční zrání a sebepoznání.“⁴ První sexuální zkušenosti mohou zřídka přinést nepříjemné komplikace v podobě předčasného otěhotnění nebo potratů u nezletilých dívek. Tyto zážitky značně ovlivňují další psychosexuální vývoj jedince. „Součástí psychosexuálního vývoje je i další diferenciací v roli svého pohlaví, tj. příprava na pozdější projevy mužnosti a ženskosti“.⁵ Vnitřní nejistota a sentimentalita mladých chlapců se navenek projevuje jako klackovité nebo obhroublé chování.

Většina pubescentů je ještě zájmově nevyhraněná, výraznější talent pro sportovní či umělecké výkony se objevuje jen vzácně. Sociální kontakty vznikají především mezi vrstevníky stejného pohlaví, nejčastěji se objevují nejrozličnější party, jenž dohromady spojuje nějaká společná aktivita. Vrstevníci se stávají neformálními autoritami a mají na jedince značný vliv. Malé sociální skupiny si určují své normy a striktně požadují jejich dodržování. Proměnou prochází rovněž sociální role pubescenta, dospívající totiž odmítá podřízenou roli, touží vést a rozhodovat sám. Podle Nakonečného mají sociální zkušenosti rozhodující vliv na sebepojetí, resp. sebehodnocení, které je zdrojem sebevědomí a také různých komplexů (u dívek nejčastěji spojených z hodnocením vlastního zevnějšku).

V tomto období věku se mění také vztah ke škole a vzdělání, dobrý prospěch přestává být cílem a stává se pouhým prostředkem. Vyvíjí se i vztah k učiteli, už není akceptován automaticky jako daná autorita. Dospívající respektuje autoritu učitele jen tehdy, pokud chová sympatie k jeho aprobačnímu předmětu či k jeho osobě a charakteru vůbec. „*Pubescenti oceňují učitele, který nezdůrazňuje svou nadřazenost a autoritu. Oceňují dobrou náladu, smysl pro humor, pochopení pro žáky a ochotu vyslechnout jejich názor. To znamená, že jsou rádi, když je učitel bere alespoň do určité míry jako rovnocenné bytosti.*“⁶

2.2 Adolescence

Termín *adolescence* pochází z latinského jazyka a znamená *dorůstati, vyspívati, mohutněti*. Jedná se o vývojové období mezi pubescencí a ranou dospělostí, které trvá přibližně od 16 do 20 let s určitou individuální variabilitou,

⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Academia, 1997, s. 417.

⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Academia, 1997, s. 417.

⁶ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 236.

zejména v oblasti psychické a sociální, vzácně potom i v somatické. Pro adolescenci je charakteristické pohlavní dozrání. Dochází také k rozvinutí sebejistoty, sebevědomí, samostatnosti a dotváření integrity osobnosti. V tomto věku dosahují adolescenti téměř vrcholu rozumových schopností, je kladen důraz na vztahy s vrstevníky a dochází k emancipaci od rodiny. Mladistvý získává nové sociální role a jeho identita se stabilizuje. V této vývojové fázi bývá jedinec nazýván adolescentem, dospívajícím či dorostencem.

2.3 Sociální vývoj

Člověk přichází na svět jako biologický tvor, společenskou bytostí se stává teprve v průběhu života. Dítě žije od narození v určitých sociálních podmínkách, které na něj působí a zásadním způsobem ho ovlivňují. Díky těmto podmínkám se utváří a rozvíjí lidská osobnost. *Rodina* je považována za *primární sociální prostředí*. Je to základní sociální skupina, která ovlivňuje jedince od počátku jeho vývoje.

V průběhu života si dítě vytváří nejrůznější sociální vazby. Primární formou sociálního vztahu je *vazba mezi matkou a dítětem*. Potřebu prvního emocionálního vztahu uspokojuje tedy osoba matky, jenž představuje pro dítě první sociální interakci v jeho životě.

Obecně znamená rodina pro dítě zdroj životní jistoty a bezpečí. Často bývá matka upřednostňována před ostatními primárními vychovateli nebo členy rodiny. Otec se zdá být pro dítě jen zdánlivě nepodstatný, ale je mu náhražkou nebo kompenzací při neuspokojivém působení matky.

V období *předškolního věku* se uvolňuje vázanost na rodinu a postupně i vázanost na dospělé a začínají se navazovat kontakty s osobami mimo rodinné prostředí, především s *vrstevníky*. Vrstevníci jsou si rovni, jejich sociální vztah se vyznačuje symetrií, narozdíl od vztahu mezi rodičem a dítětem, v němž je dospělý považován za autoritu a je napodobován.

Další sociální vztah navazuje dítě ve školním prostředí a to nejčastěji ke svým *spolužákům* a ostatním účastníkům sociální komunikace. *Třída* je důležitou *sociální skupinou*, která významným způsobem ovlivňuje socializační vývoj žáka. Děti se učí sociálně chovat ve společnosti, komunikovat,

spolupracovat i soupeřit. V rámci třídy nebo i mimo ni se vytvářejí různé *kamarádské vztahy* a postupně dochází k diferenciaci rolí.

Děti často na otázku, zda se těší po prázdninách do školy, odpovídají, že se těší nejvíce na spolužáky, z toho vyplývá, že dítě středního školního věku považuje kontakt s vrstevníky za velmi důležitý. V této době dochází k identifikaci dítěte s vrstevnickou skupinou. Jedinec potřebuje být skupinou akceptován a pozitivně hodnocen. Vytváří se tzv. *skupinová identita*. Normy stanovené vrstevnickou skupinou mají přednost před normami stanovené rodinou. Díky vrstevníkům se snižuje závislost jedince na rodině. Potřebu jistoty a bezpečí, tedy hodnoty, které doposud zajišťovala rodina, teď do jisté míry uspokojuje vrstevnická skupina. Mezi vrstevníky se také dítě lépe seberealizuje než v prostředí plném dospělých. Spolužáci jsou pro dítě rovnocennými partnery, se kterými je možné se porovnávat.

V období pubescence dochází k emancipaci od rodiny, nejedná se však o naprosté zrušení emocionálních vazeb mezi rodiči a pubescentem, nýbrž o jistou proměnu těchto vazeb. V období dospívání je potřeba opravdového přátelství velmi silná. Obzvláště dívky cítí obrovskou potřebu vzájemně sdílet vnitřní pocity, zkušenosti a názory se svou blízkou kamarádkou. V tomto věku se objevují i první experimenty se sexualitou, zatím ve formě prvních platonických lásek.

Poslední důležitým sociálním vztahem, který bude v dospělosti nadále nejrůznějším způsobem rozvíjen, je navazování kontaktů k osobám opačného pohlaví. Potřeba kvalitního partnerského vztahu, potřeba lásky, touha po manželství a rodinném životě, to vše je důležitým krůčkem k naplnění socializačního procesu člověka.

2.4 Emocionalita

Pojem emocionalita představuje nedílnou a trvalou součást prožívání, které citově podbarvuje lidské jednání. *„Je to prožívání vztahu člověka k vnější skutečnosti i k sobě samému, vyvolávající aktuální citový vztah individua, charakterizovaný kvalitativní i kvantitativní proměnlivostí vzhledem k podnětům (dynamika emocí) a typickými reakcemi (např. fyziologické, mimické).“⁷*

⁷ www.encyklopedie.seznam.cz

Pro období adolescence je typická emoční labilita. Bezdůvodné změny nálad, impulsivnost, tesknost a tendence řešit věci pláčem (obzvláště u dívek) jsou pro tuto etapu lidského vývoje charakteristické. Objevuje se také touha po naplnění citů, po opravdovém přátelství a lásce. Postupem času se rozvoj emočních procesů u adolescenta ustaluje a citový stav jedince se vyrovnává.

2.5 Identita

Hartl charakterizuje identitu jako soubor rysů, podle nichž je jedinec známý v určité specifické skupině. Rozlišuje se *identita aktuální*, jenž představuje, co jedinec skutečně je a *identita potenciální*, která spočívá v nerealizovaných vlastnostech. Dále Hartl podotýká, že adolescenti obvykle procházejí krizí identity.

Každý člověk si o sobě vytváří určitou teorii. V období adolescence, v procesu hledání nalézt sama sebe, si odpovídá na otázky typu: „kdo jsem“, „jaký budu“, „jakou mám hodnotu“ a později i „jaký má můj život smysl“. Tato teorie se stává základem jedincova pojetí vlastní identity.

Veškerá činnost a chování dospívajících ve společnosti jsou neustále někým hodnoceny. Od hodnocení rodičovského, jehož význam je díky procesu osamostatnění značně oslaben, přes hodnocení školní, o němž rozhodují jednotliví učitelé, k hodnocení vrstevnickému, na nějž bývá ze strany jedince kladen velký důraz, až po hodnocení společenské, tedy přímé, uplatňované např. ve styku s veřejností. Kromě toho se sám adolescent podrobuje sebereflexi. Jednotlivá hodnocení se mohou značně lišit.

Adolescent veškerá tato hodnocení analyzuje a přemýšlí, do jaké míry se zakládají na pravdě. Tímto způsobem se může obraz vlastního já vyvíjet a měnit. Hledání vlastního já není uzavřený proces, částečně se dotváří i v dospělosti.

„Mnozí adolescenti přijímají identitu, která vyplývá z kontextu rodinného příběhu, případně jakou jim nabízejí jiní nebo jaká vyplývá ze společenského kontextu. Samostatně vytvářená identita však bývá originálnější a konzistentnější.“⁸

⁸ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 264.

Proces hledání vlastní identity by měl být v období adolescence ukončen. Identita jedince by se měla vyznačovat stabilitou a pevností.

2.6 Hodnotová orientace

Hodnotovou orientaci chápeme jako více či méně stabilní systém hodnot, jenž reguluje a usměrňuje chování člověka. Pod vlivem této soustavy zobecněných postojů, zájmů a tendencí, jednáme za určitých okolností určitým způsobem. Je to hierarchicky uspořádaná stupnice hodnot přijatá jedincem, sociální skupinou nebo společností. Tvoří nejpodstatnější součást vnitřní struktury osobnosti a odráží její životní zkušenost. Hodnotová orientace dokáže pro daného člověka rozlišovat významné od nedůležitého a podstatné od nepodstatného. Rozdíly v kvalitě osobních hodnotových orientací jednotlivců závisí na řadě faktorů, např. na osobnosti a věku jedince, na míře jeho adaptace vůči sociálnímu prostředí nebo na kulturním prostředí. Obsah hodnotové orientace tvoří politická, filozofická, světonázorová a morální přesvědčení člověka.

V období dospívání dochází k prudkému rozvoji hodnocení i sebehodnocení, jak kladného tak i záporného. Dospívající zaznamenává a přejímá hodnoty z okolního světa a vytváří si tak svůj osobní hodnotový systém, jímž je řízeno jeho chování a jednání. V období adolescence se tyto hodnoty zvnitřňují.

2.7 Sebepojetí

Pojem sebepojetí lze definovat jako představu sebe sama. *Pojetí vlastního já* je obrazem toho, jak jedinec vidí sám sebe a co si o sobě myslí. Dále je obrazem jeho schopností, charakterových rysů, hodnot a vztahů k okolnímu světu. Lidé se nenarodí s hotovým obrazem sama sebe. Každý člověk si v průběhu života o sobě vytváří určité názory a s nimi spjaté hodnocení své osoby. Hyklík a Nakonečný hovoří o tzv. „konceptu já“. Koncepte já představuje soubor postojů jedince k sobě samému, má silný motivační význam a nesmírným způsobem ovlivňuje chování člověka. Je možné rozlišit tři skupiny postojů, pro něž se ustálily názvy:

- ❖ *reálné já* – obraz toho, co si o sobě jedinec sám myslí, jak vidí sám sebe,

❖ *zrcadlové já* – postoj jedince, který vyjadřuje jeho názory na to, jak ho vidí ti druzí,

❖ *ideální já* – postoj, jenž vyjadřuje přání, jaký by chtěl jedinec být.

Pokud existují velké rozdíly mezi *reálným* a *ideálním já*, může tento rozpor způsobovat problémy v jedincově životě, zejména v sociálním kontaktu s ostatními.

Obraz lidského já vzniká a vyvíjí se v interakci jedince se světem, děje se tak na základě zobecnění zkušeností, ale i prostřednictvím sociálních reakcí a hodnocení ostatních lidí. Sebeobraz zůstává v pozdějším věku vzhledem k vnějším změnám poměrně statický.

3. Charakteristika období adolescence

Toto vývojové období je mnohdy označováno jako „třetí svět“ nebo „mezidobí“, neboť se člověk ocitá mezi pubertou a ranou dospělostí. Adolescence probíhá přibližně od 15. do 20. roku s určitým individuálním odlišením. Tělesná stavba nebo zrání rozumových schopností se totiž u dívek a chlapců rozvíjí rozdílným tempem.

Z biologického hlediska adolescent teprve v této době pohlavně dozraje, tzn., že je zcela dokončen jeho tělesný růst a postupně dosáhne plné reprodukční zralosti. V tomto věku je teoreticky možné stát se rodičem, ačkoliv tomu mnohdy psychická úroveň a připravenost jedince neodpovídá.

Uskutečňuje se přechod jedince ze základní na školu střední nebo na učiliště a tím se mění i jeho postavení ve společnosti, dochází k zásadní proměně jeho sociální pozice. Význam vrstevníků v adolescenci výrazným způsobem roste. Vztahy s vrstevníky umožňují, kromě uspokojení dalších potřeb, dokončit poslední fázi emancipace od rodiny a postupně se osamostatnit.

Ačkoliv jsou partnerské vztahy dospívajících považovány za zralejší, většina adolescentních lásek má charakter experimentu. Pro trvalý vztah ještě není dospívající dostatečně osobnostně zralý. V těchto vztazích jde především o získávání cenných zkušeností pro pozdější partnerský život.

3.1 Diferenciace období adolescence dle Macka

- ❖ raná adolescence,
- ❖ střední adolescence,
- ❖ pozdní adolescence.

3.1.1 Raná adolescence

Tuto etapu, v níž dominují pubertální změny, Macek datuje od 10 do 13 let věku. První biologické a fyzické změny nastartují pohlavní dozrávání a ukončení tohoto procesu je u každého jedince značně individuální. Výskyt sekundárních pohlavních znaků a zvýšený zájem o opačné pohlaví má na svědomí probouzející se pohlavní pud.

3.1.2 Střední adolescence

Tato fáze probíhá od 14 do 16 let věku a je obdobím, kdy je vlastní dospívání nejčastěji objektem úvah a hodnocení. Většina adolescentů se snaží v této době odlišit od svého okolí, ať už formou specifických výrazových prostředků, stylem oblékání nebo extravagantním účesem. Jedinec touží být originální a jedinečný. Nepochopení rodičů či jiných autorit způsobuje těsnější orientaci jedince na vrstevnickou skupinu.

3.1.3 Pozdní adolescence

Poslední etapa zahrnuje období mezi 17. a 20. (22.) rokem a je posledním krůčkem k dospělosti. Většina mladistvých ukončuje v této době svou „školní dráhu“ a snaží se nalézt uplatnění na trhu práce. Podle Macka posilují v této době pocity někam patřit, podílet se na něčem a něco s druhými sdílet. Adolescent daleko více uvažuje nejen o své profesní perspektivě, ale také o budoucích cílech a plánech v oblasti partnerských vztahů.

Období adolescence se vyznačuje několika důležitými proměnami:

- 1) Adolescent pokročil s prvními sexuálními zážitky a nabírá své další milostné zkušenosti nejčastěji zakončené pohlavní stykem. Zřídka dochází k neplánovanému početí z důvodu ignorace dnes již hojně rozšířených antikoncepčních prostředků.
- 2) Prvním sociálním mezníkem, jenž ohraničuje období adolescence, je dle Vágnerové *ukončení povinné školní docházky*, druhým mezníkem je pak *dovršení přípravného profesního období*, za nímž následuje nástup do zaměstnání (studenty vysokých škol vyjímaje). Důležitým faktorem je zde nadcházející ekonomická samostatnost adolescenta. „V našich sociokulturních podmínkách je ekonomická nezávislost považována za jeden z důkazů dospělosti a předpokladem k přiznání větších práv.“⁹
- 3) Dalším ze sociálních mezníků dospělosti je *dosažení plnoletosti*. Podle našeho právního systému je člověk dospělý od 18 let věku. Od této doby přebírá plnou zodpovědnost za své jednání.

⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 253.

Adolescence je často definována jako přechodné období. Jedinec už není pubescent, ale stále ještě není plnohodnotným dospělým. Mnoha adolescentům se jeví dospělost jako příliš náročná, vnímají ji jako přítěž, snaží se ji podvědomě odložit, protože je spojena s notnou dávkou zodpovědnosti a mnoha omezeními, na něž jedinci nejsou ještě dost zralí. Erikson pracuje s termínem **psychosociální moratorium**, jenž znamená potřebu oddálit dospělost. *„Adolescenti si vytvářejí svou vlastní kulturu, která se projevuje v demonstrované potřebě volnosti a experimentování, nechutí k definitivnímu řešení vlastní situace, k volbě, která by pro ně znamenala omezení a ochuzení.“*¹⁰

V tomto období se proměňuje i postoj k budoucnosti. Stále je preferována současnost, aktuální prožívání, ale začínají se klást otázky k řešení vlastní budoucnosti. Adolescenti žijí stále naplno, smyslem přítomnosti pro ně není příprava na blízkou dospělost. V případě aktuální nespokojenosti se životem však spatřuje dospívající často v idealizované budoucnosti vyřešení svých problémů. Je-li tomu naopak, pokud se blízká budoucnost jeví jako nejistá, propadá jedinec úzkosti a preferuje více současnost. Odlišné postoje rodičů a dospívajících k těmto otázkám mohou být zdrojem potenciálních konfliktů. Rodiče často budoucnost přeceňují a podle jejich názorů by měly být všechny činnosti jejich potomka budoucnosti podřízené. *„Například: měl by ses učit, abys udělal maturitu.“*¹¹

Adolescence jako přechodné období má poskytnout jedinci prostor, čas a možnosti, aby dosáhl předpokladů stát se dospělým ve všech oblastech, ve kterých to po něm současná společnost vyžaduje. Jelikož však bývá tempo biologického, sociálního a psychického vývoje rozdílné, může to znamenat ohnisko konfliktů mezi generací dospělých a dospívajících.

3.2 Zevnějšek jako součást identity

Tělesný vzhled představuje důležitou složku adolescentní identity. Adolescenti se často zabývají svým zevnějškem. Spokojenost se svým vzhledem zvyšuje sebevědomí jedince a umožňuje mu dosáhnout určité sociální prestiže.

¹⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 254.

¹¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 254.

V oblasti norem krásy a přitažlivého vzhledu často dochází u mladistvých ke kopírování nejrůznějších ikon moderního světa.

Skrz oblečení mohou adolescenti také demonstrovat své opovržení všeobecnými pravidly, konvencemi a normami konzumní společnosti. Nápadnost v oblékání, líčení či chování, ukazuje na potřebu upoutat pozornost a získat ocenění ostatních, nebo alespoň tendenci provokovat, když už jiný způsob nefunguje.

V našem sociokulturním prostředí bývá často fyzická krása přeceňována a zejména dívky mohou trpět depresi, že nevypadají jako manekýny, a tudíž nemohou získat odpovídající sociální prestiž. Média často prezentují ideál ženské krásy, kterého může (třeba už jen z fyziologických důvodů) dosáhnout pouze nízké procento dívek na světě. Obecně je v mladých dívkách pěstován názor, že pokud je krásná, bude také úspěšná a oblíbená. Ostatní schopnosti a vlastnosti ustupují do pozadí, nemají váhu, krásná dívka bude akceptovatelná, i když bude mít minimální vzdělání. Jestliže se oba typy dívek, jak děvče přitažlivého vzhledu, tak slečna méně atraktivní, s tímto názorem ztotožní, znamená to nebezpečí pro obě skupiny.

U chlapců hraje důležitou roli výška postavy a fyzická síla. Čím vyšší člověk je, tím se mnohdy, ačkoliv jen opticky, zvyšuje jeho autorita. Pokud je výška chlapce srovnatelná s dospělým člověkem (nebo je-li snad adolescent dokonce vyšší), znamená to pro něj symbol rovnosti, i když je v mnohých případech zdánlivý. Fyzická síla je mezi vrstevníky zdrojem sociální prestiže. Ve vztahu k dospělým fyzická zdatnost spíše podporuje soběstačnost a potlačuje nejistotu.

3.3 Změna v uvažování adolescenta

V této době dosahují intelektové schopnosti adolescentů maximálního vrcholu. Zejména pokud jde o tvořivé myšlení, převyšují v tomto směru i dospělí. Uvažování v adolescenci je velmi pružné, má schopnost používat nové způsoby řešení. Dospívající totiž nejsou zatíženi životními zkušenostmi, tudíž mají v oblasti myšlení volné pole působnosti. Často odmítají akceptovat běžná řešení, snaží se vymyslet si svá vlastní, i když jsou třeba komplikovanější. Nespokojí se

jenom s jedním, ale uvažují i o dalších alternativních řešeních, vytvářejí si nejrůznější hypotézy, a ty potom ověřují a zpětně hodnotí.

Radikálně se mění *způsob myšlení* tedy kvalita myšlenkových operací. Adolescent dokáže mnohem hlouběji přemýšlet o něčem, co je fiktivní nebo abstraktní, než pubescent. Umí vytvářet velké množství myšlenkových kombinací, z nichž některé jsou v realitě neuskutečnitelné. „*Dospívající je schopen pracovat s pojmy, které jsou vzdáleny od bezprostřední smyslové zkušenosti, jsou obecnější, abstraktnější. Tvoření pojmů se uvolňuje ze závislosti na názorných předlohách a probíhá dalekosáhle na rovině symbolického uvažování.*“¹²

Nedostatek zkušeností nutí adolescenti rychle se rozhodovat a vytvářet jednoznačná a zásadní řešení, která se občas ukáží jako zbrklá a nepoužitelná. Řešení může být negativně ovlivněno náladou, citovou nestabilitou či vztekem. Vše má své důsledky, a tak se změna ve způsobu myšlení odráží v postoji k ostatním lidem. Zatímco pubescent pohlížel na svět realisticky, bral ho takový, jak ho viděl, adolescent srovnává přítomný svět s tím, který si vytvořil ve své mysli, s ideálem, jenž by mohl nebo měl být. Právě zde mohou být kořeny časté kritičnosti a nespokojenosti se světem. Na základě vrozených dispozic existují velké rozdíly mezi jednotlivými dospívajícími. Nový přístup v myšlení ke světu i k sobě značí důležitý znak dospělosti.

3.4 Školní výkon jako součást adolescentní identity

Studenti navštěvují vzdělávací zařízení především proto, aby získali vědomosti a dovednosti z nejrůznějších oborů, aby se dostatečně připravili na svá budoucí povolání. Je prokázáno, že žáci v posledním ročníku základní školy vyvíjejí větší aktivitu v učení, aby mohli být přijati na preferovanou střední školu. Tato motivace však zmizí, je-li žák přijat tam, kam chtěl. Většina adolescentů školu absolvují s vyvinutím minimálního úsilí. Nač se připravovat na každý den a předmět, když se ho potom v práci nikdo na známky neptá. Studenti si často neuvědomují, že se učí nikoliv pro známku, rodiče, učitele, nýbrž pro sebe. O školní úspěšnosti se nedá příliš hovořit, mnoho studentů školu „přežívají“, učí

¹² LANGMEIER, Jiří, KREJČÍŘOVÁ Dana. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998, s. 260.

se tak, aby se příliš neunavili, aby si udrželi pro okolí přijatelný standard, a vyhnuli se tak problémům s učiteli nebo s rodiči. Spokojí se tedy s průměrným výkonem, který je neohrožuje ani nevyčerpává.

Studenti často při testech čerpají z předem připravených materiálů tzv. „taháků“, tzn., že spíše taktizují, než aby se snažili danou látku naučit. *„Adolescenti ovšem umí pracovat a dovedou se nadchnout pro nějakou činnost, která má pro ně větší subjektivní význam než škola. Často jde o výkony ve sportu, v umělecké aktivitě, v technické oblasti a leckde jinde.“*¹³

3.5 Socializace v období adolescence

Adolescenci lze definovat jako poslední fázi přechodu do dospělosti. Hlavním vývojovým úkolem tohoto období je navazovat významnější vztahy k vrstevníkům obojího pohlaví. Dospívání je klíčové pro přijetí pozdějších základních manželských a rodičovských rolí. Jedinec se musí přizpůsobit novému sociálnímu prostředí a očekává se od něho odpovídající chování. Čím dál tím víc je akceptován jako dospělý.

Adolescenti si sami vybírají, jaké normy a hodnoty dané společnosti budou akceptovat. Nikdy automaticky nepřijímají to, co je jim okolním světem nabízeno, naopak uvažují o těchto pravidlech, a pokud je považují za správná, z vlastního přesvědčení je přijmou. V případě, že si adolescent neosvojí obecné principy a sociální normy společnosti, dochází k tzv. *antiidentifikaci s platným společenským řádem*. Je to výraz protestu proti společnosti, ve které se jedinec cítí nepřijat z hlediska sociální pozice. Nemožnost seberealizace se projevuje úsilím upoutat na sebe pozornost formou negace obecně platných norem. Často zde hraje roli agresivita. *„Zdánlivě nepochopitelný je např. vandalismus, jehož cílem je ničení a vlastní zisk se jeví problematický. Avšak takové jedince mohou uspokojovat podrážděné reakce společnosti, která o ně jinak neprojevuje zájem. I tímto lze uspokojit potřebu seberealizace.“*¹⁴ Kořeny tohoto jednání musíme hledat na počátku vývoje jedince tedy v jeho rodině.

V oblasti komunikace je pro adolescenta důležité, pokud mu ostatní dospělí začínají vykat. Potvrdí si tím fakt, že již není považován za dítě a získal

¹³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 260.

¹⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 277.

status dospělého člověka. Paradoxně ve vztahu k dospělým touží po tom, aby jim mohl tykat, čímž si dokáže s nimi svou rovnocennost. Ačkoliv generačně specifický způsob oslovení (např. *ty vole*) adolescenty neopouští, obecně lze říci, že jejich komunikační projevy jsou standardnější (bez okázalých gest, přílišné hlučnosti apod.)

Z hlediska sociálních rolí se adolescent stává plnohodnotně dospělým. V rodině ubývají konflikty s rodiči, snižují se na úroveň výměny názorů. Jediněc se plně zbavuje nálepky „dítěte“ a získává roli dospělé dcery či syna se všemi právy a zatím minimem povinností. Co se týče profesní role, učňovská mládež spíše odmítá dále se rozvíjet v intelektuální rovině, a přijímá tím určitou sociální pozici. Větší sociální prestiž mívají studenti, ačkoliv jsou často pod tlakem rodiny, snaží se dostudovat, protože jinak by se mohl snížit jejich společenský status a mohla by být ohrožena jejich budoucí sociální pozice.

3.6 Emancipace od rodiny

„Rodina poskytuje dítěti základní citovou jistotu, bezpečí při všech událostech, útočiště, k němuž se může uchýlit v situacích ohrožení a bolesti.“¹⁵ Proces odpoutání se od rodinných vazeb bývá v adolescenci dokončen. Tento proces je přirozený a nutný pro osobní zrání jedince. Každý člověk si hledá svůj originální způsob, jak tento proces zvládnout. Řada adolescentů proto revoltuje proti rodičům.

Mnozí adolescenti chtějí, aby se k nim jejich rodiče chovali jinak a tolik je neomezovali, přesto jsou v jejich chování vidět jisté náznaky, že stále potřebují rodičovskou kontrolu a vedení.

Existuje řada případů, kdy se proces separace od rodiny nepovede. Mnohdy se jedná o přechodné stavy a většina dospívajících nakonec nalezne vlastní úspěšnou cestu k osamostatnění.

3.7 Vztah adolescentů s vrstevníky

Navazování vztahů k vrstevníkům představuje důležitý prvek v emancipaci adolescenta od rodiny. V pubertě jsou vytvářeny skupiny složené

¹⁵ LANGMEIER, Jiří, KREJČÍŘOVÁ Dana. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998, s. 265.

z jedinců stejného pohlaví. Opačné pohlaví je naopak odmítáno. Takovou skupinu spojují společné zájmy a aktivity, vzájemný obdiv, napodobování či prosté kamarádství. Ne vždy má sociální skupina kladný vliv na jedince. Potom přichází potřeba párového přátelství. Úzký vztah k přítelkyni (nebo příteli) umožňuje svěřovat se s problémy nebo pocity, vyměňovat si zkušenosti a názory. *„Přátelství ve dvou je zcela jiné než kamarádství ve skupině – přátelé se nemusí podřizovat skupinovým normám a každý tu má stejnou osobní cenu.“*¹⁶

Přátelství mezi dvěma dívkami vyjadřuje hlubší náklonnost než mezi chlapci, ti se mezi sebou orientují spíše společné zájmy a činnosti. Přátelství započatá v tomto období často přetrvávají dlouho, není výjimkou až do stáří.

Existence vrstevnických vztahů nahrazuje do jisté míry potřeby a jistoty, které jedinec pozbyl odpoutáním se od rodiny. Osamostatnění neznamena samotu, právě kamarádi poskytují adolescentovi citovou oporu a jistou formu bezpečí. Každý člověk potřebuje mít své sociální zázemí, pokud ho z nějakého důvodu nemá, hledá náhradní řešení, neboť osamělost je nepřijatelná. Sociálně neúspěšný jedinec bere jakoukoliv možnost, jenž se nabízí. Jde tam, kde bude akceptován a nevádí mu, že bude zastávat podřadnou sociální roli. Spousta nepřijatých adolescentů tak končí v nejrůznějších partách, které požívají alkohol, drogy, páchají trestnou činností apod. Rodičovská snaha vymanit svého potomka z takové pochybné party je komplikovaná faktem, že rodič není schopen nabídnout mu jinou alternativu vrstevnického vztahu.

Ke konci adolescence se jedinec odpoutává ze závislosti na vrstevnické skupině. Zmizí nekritický obdiv k ostatním členům, spoléhá se více na svůj názor a dokáže projevit nesouhlas i k ostatním vrstevníkům. Jistotu však stále představuje „stabilní přítel“ či přítelkyně. V této době se začíná objevovat i skutečná potřeba mít partnera opačného pohlaví. Mnohdy se jedná o krátkodobé nestálé vztahy, i když třeba velmi silně prožívané jako „první lásky“. Většina adolescentních lásek mívá charakter experimentu. Díky těmto heterosexuálním vztahům se získávají především zkušenosti.

¹⁶ LANGMEIER, Jiří, KREJČÍŘOVÁ Dana. *Vývojová psychologie*. Grada Publishing, 1998, s. 273.

3.8 Partnerské vztahy v adolescenci

První fáze partnerského vztahu je zamilování. Často se dostaví vzrušení a euforická nálada. První lásky bývají často platonické.

Druhá etapa spočívá v osobním kontaktu s vyvoleným. Prvními vztahy se adolescenti netají před svými vrstevníky a rádi se jimi chlubí. Pohlednost partnerky potvrzuje jedincovu atraktivitu a stoupá mu tak sociální prestiž. Některé páry podléhají iluzi, že potkali pravou lásku a jejich vztah jim vydrží až nadosmrti. Tato naivní představa bývá brzy překonána a jejich cesty se rozejdou.

V adolescenci nabývá na významu sexualita, která tvoří důležitou součást partnerského vztahu. „*Koitaální aktivity obvykle předchází experimentování s jinými způsoby uspokojování.*“¹⁷ Přechodnou avšak nespornou fází představuje autoerotika.

První pohlavní styk představuje jeden z nejzásadnějších subjektivních prožitků, jenž symbolizuje přechod do dospělosti. Obě pohlaví vnímají první sexuální zážitek rozdílným způsobem. Sexuální akt uspokojuje chlapce v podstatě sám o sobě. Dívky potřebují mít první sex spojen s citovým vztahem, přesto se jim při prvních milostných spojeních obvykle pocity slasti nedostaví, bývají zklamané a mohou tím být i traumatizovány.

I v sexuální oblasti se projevuje experimentování. Nejčastěji ve střídání partnerů, díky němuž se získávají zkušenosti nejrůznějšího typu. Strach z onemocnění AIDS nebo pohlavních chorob však promiskuitu mezi dospívajícími úspěšně snižuje. Vágnerová je zastáncem názoru, že současní adolescenti jsou více monogamní, a že používání kondomu se pro ně stalo běžným zvykem.

Počátek sexuálního života je neodmyslitelně spojen s rizikem nechtěného otěhotnění. Častým problémem u dívek je strach z gravidity, odmítají striktně sexuální styk a cítí se vinny, pokud k němu dojde.

3.9 Rizikový vývoj v období adolescence

Macek považuje adolescenci za velmi citlivé období pro rozvoj tzv. **rizikového a problémového chování**. Toto chování dělíme do dvou základních skupin. V prvním případě se jedná o *poškození vlastního zdraví adolescentů*,

¹⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 289.

druhá skupina zahrnuje *chování mladistvých, které negativně ovlivňuje ostatní lidi* a způsobuje jim duševní či fyzickou újmu, tedy ohrožuje celou společnost.

3.9.1 Delikventní chování a páchaní trestné činnosti

Podle Macka tvoří majetková trestná činnost zhruba třetinu trestné činnosti mladistvých. Nejčastěji se jedná o prosté krádeže za účelem obohatit se finančně nebo na majetku. Tento druh trestné činnosti páchá adolescent zřídka sám, většinou se jedná o skupinovou aktivitu. V posledním desetiletí přibývá násilných trestných činů (včetně vražd), závažným problémem se také stala prostituce mladistvých nebo obchod s pornografií. Je alarmující, kolik trestných činů bylo spácháno pod vlivem alkoholu nebo jiných návykových látek. Není divu, že je ve společnosti horkým tématem *návrh na snížení věkové hranice mladistvých pro trestnou odpovědnost*.

Nárůst dětské kriminality a vyšší brutality nevidí Macek jako nějaký specificky český trend. Děje se tak i v ostatních evropských státech. „*Roli hraje oslabování rodinných vazeb, zvyšující se nezaměstnanost, skepse, nejistota mladých lidí a oslabení sociální kontroly části mládeže.*“¹⁸

3.9.2 Užívání alkoholu a dalších drog

Česká společnost zaujímá ke konzumaci alkoholu často velmi liberální postoj, lidé nepovažují alkohol za typickou návykovou látku, ačkoliv je to nejužívanější droga v Čechách. Příčinou je až příliš snadná dostupnost i pro mladistvé. Ačkoliv je podle zákona podávání alkoholu osobám mladším 18 let trestně postižitelné, odvažují se tvrdit, že téměř většina adolescentů má do věku završení plnoletosti minimálně jednu zkušenost s alkoholickým nápojem.

Nezanedbatelné zdravotní riziko představuje i kouření. Faktem je, že musíme rozlišovat adolescenty, kteří cigaretu jenom vyzkoušeli od těch, jimž se stalo užívání tabákových výrobků pravidlem. Motivací může být v těchto případech pouhá zvědavost, v horším případě tlak vrstevnické skupiny.

Macek tvrdí, že v devadesátých letech byl zaznamenán nárůst v užívání měkkých a tvrdých drog. Pokud bylo pro adolescenta v osmdesátých letech

¹⁸ MACEK Petr. *Adolescence*. Portál, 2003, s. 110.

typické čichat těkavé látky (např. toluen), pro současnost jsou typické formy kouření a intravenózní aplikace.

Za nejrozšířenější měkkou drogu mezi mladistvými považují marihuanu. Ochutnat „trávu“, jak by slangem nazvali adolescenti tuto měkkou drogu, se stává jistým společenským standardem. Usuzuji tak na základě výsledků v mém dotazníku, kde mi studenti odpovídali na otázku týkající se zkušenosti s drogami.

3.9.3 Rizikové sexuální chování

V adolescenčním období nabývá aspekt sexuality obrovského významu. Mladiství sbírají sexuální zkušenosti a experimentují nejrůznějšími způsoby. Se zvídavostí a touhou poznat nepoznané souvisí riziko promiskuitního chování. Strach z pohlavních chorob, zejména HIV/AIDS, promiskuitu adolescentů do jisté míry snižuje. Ačkoliv reálné ohrožení stále trvá, na základě výsledků mého dotazníku mohu potvrdit, že nadpoloviční většina respondentů použila při prvním pohlavním styku ochranné prostředky. Domnívám se tedy, že celková prevence a informovanost o možném nebezpečí pohlavně přenosných chorob je v prostředí dnešních školských institucí velmi účelná.

Se sexuálním životem adolescentů je spojeno riziko předčasného mateřství a rodičovství. Stane-li se adolescent rodičem, nejenže není schopen se dostatečně a kvalitně postarat o svého potomka, ale přichází tím i o čas vyrovnat se sám se sebou, se svou dospělostí. Pouze zralý a uvědomělý pár je schopen přijmout rodičovskou roli a zdárně vychovávat potomky.

3.9.4 Poruchy příjmu potravy

Nejčastější poruchy příjmu potravy jsou mentální anorexie a mentální bulimie. Obě poruchy spojuje panický strach z tloušťky a nadměrná pozornost věnovaná vlastnímu vzhledu a tělesné hmotnosti.

Rizikovou skupinou jsou dívky od 13 do 20 let. Obecně lze říci, že mužská populace není tolik postižena těmito poruchami jako ženy. Vyplývá to z faktu, že mužům všeobecně méně vadí tloušťka, neboť v pubertě oproti dívkám méně tloustnou a spíše nabírají svalovou hmotu.

Na vzniku a rozvoji těchto poruch se podílí celá řada faktorů. Macek označuje poruchy příjmu potravy jako syndrom podmíněný osobnostně, sociálně i

kulturně. S jistotou lze říci, že sociální tlak na udržování štíhlosti nepřímo ovlivňuje mladé dívky. Ty pak ve štíhlosti vidí cestu ke kráse či k úspěchu a sebekontrolu spojují s kontrolou tělesné hmotnosti.

Spouštěcím faktorem těchto poruch mohou být různé životní situace a závažné události. Výzkumy nejčastěji uvádí narážky na tělesný vzhled, sexuální nebo jiné konflikty, významná životní změna, osobní nezdár či nemoc a problémy v rodině nebo odloučení od rodiny.

Dívky vedou své diety nejběžněji tak, aby snížily spotřebu potravin obsahujících tuky a cukry. Společně s omezováním jídla se rozvíjejí úzkosti a obavy spojené s jídlem. Rozvíjí se psychická porucha. Hladovění nevyhnutelně vede ke zvýšené zaujatosti myšlenkami na jídlo. Mezi další aktivity spojené s hubnutím patří úmyslné zvracení, časté užívání projímadel, léků na zhubnutí a nadměrná fyzická aktivita.

Mentální anorexie může v životě postiženého jedince proběhnout jako jediná epizoda s úplnou remisí nebo velmi dlouhodobým průběhem či ve formě epizod po mnoho let se opakujících. Nejčastější příčinou smrti této poruchy je vyhublost a sebevražda.

3.9.5 Problém a krize identity

Nalézt vlastní identitu je jedním z vývojových úkolů adolescentního období. Poznat a pochopit pocit hodnoty a důležitosti *vlastního já* je zásadním krokem k uvědomění si vlastního života a jeho smyslu.

Z touhy „objevit své pravé já“ však často vznikají poruchy vztahu k *vlastnímu já*. Nejčastěji bývá narušené sebehodnocení a sebeovládání. Podle Macka se z těchto „marných hledačů vlastní identity“ v těch nejhorších případech stávají mladiství delikventi (nejčastěji u chlapců) a z dívek anorektičky.

Jedinec, u kterého dojde k poruše identity, může začít pochybovat i o smyslu svého života a odtud je již malý krůček k sebevražedným pokusům či dokonáním sebevraždám.

3.9.6 Duševní poruchy

Odchylky od duševního zdraví jsou u současné mládeže poměrně časté. Adolescenti tvoří rizikovou skupinu, neboť jsou vystaveni vysokému počtu krizí v osobních vztazích, nejrůznějším neurózám či psychosomatickým poruchám.

Duševní poruchy se zpravidla člení na psychózy, neurózy, psychopatie a oligofrenie.

3.9.6.1 Psychózy

Tímto termínem jsou definovány hluboké neuropsychické poruchy, při nichž je vážně narušena osobnost. Nejčastějším případem je *schizofrenie*, doslovný překlad z řečtiny znamená „rozštěpení mysli“. Postižený trpí halucinacemi nebo trpí bludy (pocit, že jsou nějakou jinou osobou). Změna citového prožívání pacienta je vždy vehnaná do extrému. Buď se nemocný uzavře do vlastního nitra (až autismus) nebo je přecitlivělý, jindy bezcitný až lhostejný. Příčiny schizofrenie nejsou zatím dostatečně objasněny. Další častou poruchou je *maniodepresivní neboli manickomelancholická psychóza*, která se projevuje chorobnými změnami nálad.

3.9.6.2 Neurózy

Jedná se o duševní poruchy lehčího rázu nežli psychózy, neboť se jedná o funkční onemocnění, kdy se určitým způsobem změnilo fungování nervové soustavy. Mezi hlavní neurózy patří: *neurastenie*, *hysterie* a *psychastenie*. Hysterie jako nejznámější neurotická porucha se projevuje zvýšenou citovou vzrušivostí a fantazií. Postižený trpící hysterií na sebe neustále upoutává pozornost, je značně egocentrický, často vyvolává konflikty s ostatními lidmi, výrazným způsobem je oslabeno jeho sebeovládání a často zdůrazňuje před ostatními svoje neduhy a obtíže. Většina neurotiků nepotřebuje speciální léčbu, jejich stav se upraví nebo srovná časem na základě ambulantního léčení.

3.9.6.3 Psychopatie

Jako psychopata bychom mohli definovat člověka, který trpí dlouhodobou duševní odchylkou, jenž se projevuje v nepřizpůsobivém, podivínském životním

stylu, ale nebyla u něj diagnostikována psychóza či neuróza. Rozlišujeme řadu druhů psychopatie. Např. explozivní psychopati se dopouštějí násilí na ostatních lidech a majetku; pudoví psychopati neovládají svou úchylnou sexualitu apod. Psychopatie do jisté míry závisí na vrozených předpokladech, ale existuje jeden společný fakt pro všechny postižené, v dětství často trpěli těžkou psychickou deprivací, což je nepříznivě ovlivnilo.

3.9.6.4 Oligofrenie

Oligofrenie tedy slabomyslnost je termín pro duševní poruchu, při níž nejsou dostatečně rozvinuty poznávací obzvláště myšlenkové schopnosti a procesy.

Oligofrenie a psychopatie jsou úchylinky neuropsychického vývoje, kdežto neurózy a psychózy jsou duševní nemoci.

3.9.7 Psychosomatická onemocnění

Psychosomatická onemocnění jsou funkční poruchy blízké neurózám. Lékaři se s nimi setkávají často právě u adolescentů. Jedná se o onemocnění různých orgánů /poruchy žaludeční, srdeční či kožní/, kdy nebyl chorobně napaden orgán, nýbrž je porušena jen jeho funkce, proto hovoříme o *funkčních poruchách*. Mladiství se častěji trápí, ať už jsou důvody jakékoliv, psychosomatická onemocnění vznikají v důsledku stresu a nervového vypětí, tzn., že jejich příčinu lze nalézt v psychické oblasti.

4. Sociální charakteristiky adolescentů

Má-li být jedinec přijat do světa „dospělých“ jako plně rovnoprávný člen, očekává se od něj, že se bude rozumně a zodpovědně chovat. Období adolescence je zvláštní životní úsek, v němž je jedinci poskytnut čas a ochrana k postupnému zvládnutí všech složitých společenských úkolů.

Dospívající se nachází v novém sociálním prostředí, jemuž se musí přizpůsobit, dodržovat jeho pravidla a normy. Příčinu obtížně zvladatelné a rebelující mládeže spatřuji v tom, že ne každý mladý člověk je schopen plně se ztotožnit s předloženými normami společnosti. Fakt, že dochází k nejrozličnějším výkyvům v chování a jednání mladých lidí, není potom vůbec překvapující.

4.1 Komunikace

V oblasti mezilidské komunikace je pro adolescenta důležité, pokud mu ostatní dospělí začínají vykat. Potvrdí si tím fakt, že již není považován za dítě a získal status dospělého člověka. Paradoxně ve vztahu k dospělým touží po tom, aby jim mohl tykat, čímž si s nimi dokáže svou rovnocennost.

Ačkoliv generačně specifický způsob oslovení (např. „ty vole“) adolescenty neopouští, obecně lze říci, že jejich komunikační projevy jsou standardnější (bez okázalých gest, přílišné hlučnosti apod.) a celkový komunikační styl se začíná přibližovat běžnému úzu. Výrazným způsobem se také rozvíjí schopnost naslouchat komunikačnímu partnerovi a schopnost vyjádřit slovní podporu.

4.2 Sociální vztahy

Adolescenci lze definovat jako poslední fázi přechodu do dospělosti. Hlavním vývojovým úkolem tohoto období je navazovat významnější vztahy k vrstevníkům obojího pohlaví. Díky procesu „emancipace od rodiny“ se formují i vztahy k rodičům a vztah mladistvého k sobě samému.

4.2.1 Vztah ke svému vlastnímu já

V tomto období nabývá na významu tematika sebekoncepce (sebepojetí) a sebehodnocení. Nejčastěji bývá podroben kritickým myšlenkám tělesný vzhled,

který představuje důležitou složku adolescenční identity. Jedinec se v tomto období často zaobírá svým tělem. Jelikož je v ideální fázi vývoje, má obvykle pěkné tělo a slouží mu bez sebemenších problémů. „*Vlastní tělo je posuzováno ve vztahu k aktuálnímu standardu atraktivity, je srovnáváno s ostatními adolescenty i aktuálně přijímaným ideálem.*“¹⁹ Pokud je adolescent se svým tělesným vzhledem spokojen, výrazným způsobem je posilováno vlastní sebevědomí. V tomto věku se člověk potřebuje líbit nejen ostatním lidem ale i sobě. Díky přitažlivému zevnějšku má jedinec jistotu, že bude sociálně akceptován a může tak dosáhnout jisté sociální prestiže. V oblasti krásy a přitažlivého vzhledu u dívek či fyzické zdatnosti u chlapců se dnes individualizace nenosí. Často dochází k napodobování vzorů krásy, nejrozumnějších ikon moderního světa. „*Tendence k uniformitě je v dnešní době značná a je navíc podporována působením médií.*“²⁰ Uniformita sice znamená omezení vlastní individuality, ale na druhé straně většinou zaručuje pozitivní hodnocení ostatních lidí.

V případě, že je jedinec v oblasti vzhledu či fyzické zdatnosti nějakým způsobem handicapován, může to mít negativní dopad na jeho psychiku, neboť ho okolí nelichotivě hodnotí a vylučuje z kolektivu, přinejhorším se stává obětí agresivních tendencí.

4.2.2 Vztahy mezi rodiči a dospívajícími

Citové pouto mezi rodiči a dětmi probíhá prakticky od příchodu potomka na svět. Období dospívání však přináší do těchto vztahů problémy, jejichž příčiny lze spatřovat hlavně v procesu emancipace adolescenta od rodiny. Proces odpoutání se od rodinných vazeb bývá v adolescenci většinou dokončen.

Tento krok v sociálním vývoji je přirozený a nutný pro osobní zrání jedince. Může však probíhat různým způsobem. Jestliže byly vztahy mezi rodiči a dítětem hlubší, kvalitnější a nekonfliktní, tím lépe emancipace probíhá. Požadovaným výsledkem separace od rodiny je stav, kdy adolescent dosáhl určitého stupně samostatnosti, a uchoval si přitom pozitivní vztah k rodičům. Každý člověk si hledá svůj originální způsob, jak tento proces zvládnout. Mnoho adolescentů proto revoltuje proti rodičům. „*Adolescent je kritický k hodnotám,*

¹⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 255.

²⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 255.

*názorům, chování a celkovému stylu života rodičů. Porovnává je s ideálem, který si vytvořil, polemizuje s nimi a hledá variantu, která by pro něho byla přijatelná.*²¹ Kritika rodičů tedy nemusí vyjadřovat negaci všeho, co rodina jako instituce představuje, nýbrž je to jeden ze způsobů hledání vlastního stylu života i své identity.

Mnozí adolescenti požadují, aby jejich rodiče byli jiní a tolik je neomezovali, ale přesto svým chováním naznačují, že potřebují přiměřenou rodičovskou kontrolu a vedení. Studie prokázali, že rodiče zůstávají pro dospívající nejdůležitějším zdrojem emoční opory. V případě citových problémů se i v tomto věku nejdříve obracejí o radu na svou matku, až potom na své přátele a vrstevníky.

Ne všichni jedinci proces separace od rodiny zvládnou. V některých případech, kdy se emancipace nezdaří, pokud se např. adolescentovi nepodaří uvolnit se z přílišné rodičovské lásky, může docházet k různým problémům. Jedinec se může ponořit do světa vlastního nitra, jiní se uzavrou jen vůči svým vrstevníkům. Dalším znakem distance od rodičů může být změna lásky k matce nebo otci v nenávist a nesnášenlivost. Mnohdy se jedná o přechodné stavy a většina dospívajících nakonec nalezne vlastní úspěšnou cestu k osamostatnění.

4.2.3 Vrstevnické vztahy

Vztahy s vrstevníky mají v citovém životě dospívajících obrovský význam. Společenský kontakt s jedinci přibližně stejného věku umožňuje adolescentovi dokončit separaci od rodiny a osamostatnit se. Podle Vágnerové mohou vztahy s vrstevníky uspokojit i některé základní psychické potřeby jedince.

Vrstevníci si tvoří skupiny dle společných zájmů (různé sportovní kroužky a zájmové činnosti), ale hlavně cítí potřebu sdružovat se, vzájemně se obdivovat a napodobovat. Dospívající člověk si se svými přáteli rozumí více než s rodiči, protože také oni zažívají podobné problémy a obtíže spojené s touto životní etapou. Jedinec stejného věku je adolescentovi rovnocenným partnerem,

²¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 282.

může se s ním porovnávat a srovnávat v nejrůznějších oblastech lidské činnosti, tuto zkušenost nelze získat doma v poměrování se s rodiči.

4.2.4 Přátelství

V období adolescence převládají kamarádské svazky mezi příslušníky stejného pohlaví. Dochází k seskupování dvojic či trojic, přičemž se obě pohlaví striktně vzájemně odmítají. Takovou skupinu spojují společné zájmy a aktivity, vzájemný obdiv, napodobování či prosté kamarádství. Ne vždy má sociální skupina kladný vliv na jedince.

Je zajímavé uvědomit si rozdílné hodnoty, na kterých chlapci a dívky lpí v oblasti přátelství. V dívčích skupinách je nejdůležitější sdílení vzájemných pocitů. Důležitými hodnotami jsou věrnost, důvěra a upřímnost. Chlapci upřednostňují u svých kamarádů odvahu, smysl pro humor, originalitu a kladou důraz na společné činnosti (sport nebo jiné zájmové činnosti). Tyto dvě pohlavím rozdílné skupiny se vzájemně osočují a kritizují.

4.2.4.1 Přátelství v páru

Postupem času se okruh důvěrných přátel zmenšuje a přátelství se nejčastěji stává záležitostí páru. Úzký vztah k přítelkyni (příteli) umožňuje svěřovat se s nejnaternějšími pocity a problémy, vyměňovat si zkušenosti a názory bez rozpaků a obav ze zesměšnění. Dva přátele spojuje hlubší emocionální náklonnost, vzájemné pochopení a porozumění i společné činnosti a větší množství času, který spolu stráví.

„Emoční pocit spolucítění a spoluprožívání usnadňuje překonávání věkově podmíněného egocentrismu, v přátelství se také vypracovávají různé formy vzájemné komunikace, ochota dávat i přijímat informace.“²²

Na přátelství v páru je nahlíženo zcela jinak než kamarádství ve skupině, přátelé se totiž nemusí podřizovat skupinovým normám a jsou si rovni. Chlapci se mezi sebou orientují spíše na společné zájmy a činnosti, dívky oceňují upřímný hluboký přátelský vztah naplněný oboustranným svěřováním a sdílením pocitů.

²² TAXOVÁ, Jiřina. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*. Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 57.

4.2.5 Partnerské vztahy v adolescenci

Ke konci adolescence se jedinec odpoutává ze závislosti na vrstevnické skupině. Jistotu však stále představuje *stabilní přítel* či přítelkyně. V této době se začíná objevovat i skutečná potřeba mít partnera opačného pohlaví. Mnohdy se jedná o krátkodobé nestálé vztahy, i když třeba velmi silně prožívané jako první lásky. Většina adolescenčních lásek má charakter experimentu. Díky těmto heterosexuálním vztahům se získávají především zkušenosti.

*„První etapou v partnerském vztahu je zamilovanost. Zamilovanost je postoj, v němž dominuje potřeba citového vztahu s určitým jedincem, který bývá v této souvislosti idealizován a stylizován.“*²³ Charakteristickým znakem jsou pocity vzrušení a euforie, které často ve vztahu k vyvolenému člověku kolísají. Flirtování, hravost a koketování přinášejí dosud nepoznané zážitky. První lásky jsou často označovány za slepé, neboť jedinec do partnera projektuje svá přání a představy, jenže ty jsou mnohdy neuskutečnitelné. Vyvolený vysněné vlastnosti vůbec nemusí mít. Fáze zamilovanosti se zčásti odehrává v jedincově fantazii a mnohem méně v realitě. První láska má obvykle platonický charakter. Pro tuto etapu je důležité mít dobrou přítelkyni (či přítele), se kterou lze řešit otázky typu: jak získat milovanou osobu, jak na sebe upozornit, o čem se s ní bavit nebo co si na sebe obléknout apod.

Druhá fáze je skutečné navázání vztahu s vyvolenou osobou. V tomto období se mění i sebehodnocení, značným způsobem se totiž zkresluje. Zamilovaný jedinec nadhodnocuje názory milované osoby, pokud chlapec dívka tvrdí, že je nejkrásnější na světě, dívka tomu slepě věří. Adolescenti se rádi chlubí svými partnery ostatním vrstevníkům. Jestliže má jedinec pohlednou partnerku, potvrzuje tím sám svou atraktivitu, a stoupá v žebříčku sociální prestiže. Některé páry (někdy spíše jenom dívky) podléhají iluzi, že jejich partnerský vztah nic neohrozí, že se vezmou a budou spolu nadosmrti šťastni. Myslí si totiž, že potkali toho „pravého“, že jejich láska má absolutní moc a překoná veškeré překážky. Tato naivní představa vydrží jen určitou dobu, potom se jim vztah obyčejně rozpadne.

²³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 288.

Za příznivých okolností však může vztah partnerský vyústit ve vztah milostný s účelem trvalého manželského vztahu a založení rodiny. Tato možnost se ale projevuje až na konci adolescence, a nebo až na prahu dospělosti.

4.2.5.1 Sexuální život adolescentů

Dle Vágnerové nabývá v tomto období sexualita na významu a je důležitou složkou partnerského vztahu. Dozrání pohlavních orgánů, probouzející se pohlavní hormony, to vše popohání sexuální pud člověka, aby začal sexuálně žít. Je obecně známo, že dívky dříve pohlavně dozrávají, ale potřebují k uskutečnění sexu citový vztah. Chlapci se v této oblasti lehce opoždují, ale nástup a průběh erotických fantazií je o to bouřlivější. Než dojde ke skutečnému prvnímu pohlavnímu styku, předchází tomu fáze experimentů s jinými způsoby uspokojování.

4.2.5.1.1 Experimentování v oblasti autoerotiky

Přechodnou avšak nespornou fází představuje autoerotika. Autoerotické praktiky jsou mezi dospívajícími hojně oblíbené, ačkoliv jsou často považovány za tabu. Obecně lze říci, že příslušníci mužského pohlaví zahajují masturbační aktivity dříve a provádějí je s větší frekvencí než ženy. Toto experimentování na homosexuální úrovni je přechodný jev a je zaměřen hlavně na získávání zkušeností. Mnoho mladistvých má z vlastního uspokojování špatné svědomí, proto ho tají a skrývají. Dnes jsou již tvrzení, že autoerotika narušuje vývoj jedince či má škodlivé účinky, přežitkem. Většinou tyto aktivity představují jakousi generální zkoušku pro pozdější heterosexuální erotiku.

4.2.5.1.2 Experimentování na homosexuální úrovni

V současné době je tato varianta zaměřená na získávání zkušeností velmi vzácná. Experimentace na homosexuální úrovni je považována za přechodné období, kdy jedinec pociťuje strach z opačného pohlaví nebo se bojí přijmout zodpovědnost, kterou by přinesl skutečný heterosexuální vztah. Vágnerová podotýká, že dnešní teenageři přecházejí od autoerotických praktik hned k heterosexuálním aktivitám.

4.2.5.1.3 Heterosexuální aktivity

Adolescentní období je charakteristické nabíráním heterosexuálních zkušeností. Sexuální život adolescentů se zakládá na potřebě poznat nepoznané, experimentovat v oblasti, která jim dosud ještě nebyla odkryta. Ze vztahů, jenž v tomto období vzniknou, se zřídka stanou vážné známosti završené např. manželstvím v pozdějším věku. Typická je sexuální promiskuita, jejíž příčinu můžeme nalézt opět ve zvědavosti nebo touze získat nové zkušenosti.

Vágnerová považuje první sexuální zkušenost dovršenou pohlavním stykem za velmi důležitý mezník v životě adolescenta. Představuje jeden z nejzásadnějších subjektivních prožitků, které symbolizují přechod do dospělosti. Vnímání prvního sexuálního zážitku je u obou pohlaví rozdílné. Ze strany chlapců nemusí být první sex výhradně spojen s citovým vztahem. Sexuální akt uspokojuje chlapce v podstatě sám o sobě. Dívky prožívají svůj první koitus jinak, obvykle se jim totiž při prvních milostných spojeních pocity slasti nedostaví, bývají častěji zklamané a mohou tím být i traumatizovány. Většina dospívajících získává první zkušenosti s heterosexuálními styky mezi 16. až 17. rokem života. Existují typické fáze heterosexuální erotiky, které podléhají u různých jedinců individuální chronologii: držení za ruku, polibky, mazlení typu petting až po samotný pohlavní akt.

V sexuální oblasti se často projevuje experimentování, nejčastěji v oblasti střídání partnerů. Strach z pohlavních chorob promiskuitu mezi dospívajícími úspěšně snižuje.

Počátek sexuálního života je neodmyslitelně spojen s rizikem nechtěného otěhotnění. Častým problémem u dívek je strach z gravidity, odmítají striktně sexuální styk a cítí se vinny, pokud k němu dojde. Na druhé straně slouží těhotenství jako dobrý donucovací prostředek k uzavření předčasného manželství tedy jako prostředek manipulace s partnerem. Obecně lze říci, že adolescentní rodičovství je předčasné a oběma partnerům přináší spíše starosti než radosti. Jelikož rodičovská role ještě v mladých rodičích nezvlnitelně, nemůže být kvalitně vykonávána. Vidina zodpovědnosti a starostí spojených s narozením dítěte může vyvolat napětí v adolescentním vztahu. Většina vztahů se kvůli vzájemnému obviňování a konfliktům hrouští. Mladé svobodné matky pak

nebývají pro přijetí rodičovské role už vůbec vyzrálé, ještě když se ocitly osamoceny. Tato nezralost se projeví ve vztahu k dítěti a v péči o něj. Kromě toho v adolescenci dominují úplně jiné potřeby (např. dokončení separace od rodiny, profesní seberealizace či vztahy s vrstevníky) a ty bývají výchovou dítěte značně omezeny.

5. Psychologické charakteristiky adolescentů

V období adolescence jsou kladeny vysoké nároky na psychiku člověka. Vyrovnání se s novými skutečnostmi, povinnostmi, zkušenostmi a přijetím zodpovědnosti se navenek projevuje silnými citovými konflikty. Ne náhodou bývá adolescence označována jako „období bouří a krizí“. Ačkoliv už by měl být adolescent ke konci dospívání emocionálně vybouřen, obecně na toto období nahlížíme jako na emočně labilnější. Přecitlivělost jedinců, nevyrovnanost, krátkodobé poruchy spánku či špatná koncentrace při učení, to vše nachází příčinu v organismu mladistvého, který prochází nejrůznějšími biologickými, sociálními a psychickými změnami. Citové prožívání a jeho důsledky trápí nejen okolí, ale také samotného adolescenta. Není schopen vysvětlit si, proč se tak cítí a netuší ani, že tento „stav duše“ je přechodným obdobím.

5.1 Vývoj základních schopností a dovedností

Pro adolescenci je charakteristický rozvoj a diferenciací schopností. Schopnosti jsou lidské vlastnosti, jimiž různým způsobem disponují různí lidé. V průběhu dospívání se mohou objevit i zcela nové schopnosti, které v jedinci dosud tiše dřímaly a neměly šanci projevit se a uplatnit. Může se jednat o nejrůznější oblasti lidské činnosti, od sportovního talentu, přes objevené literární, hudební či výtvarné nadání. Je důležité dospívající v jejich zájmech vhodným způsobem podporovat a pojistit tak možnou variantu jejich budoucího uplatnění.

Ačkoliv to na první pohled není patrné, dochází k posunu i ve vyjadřovacích schopnostech. Řečový projev mladistvého se vyvíjí zejména v oblasti větné stavby, která se vyznačuje složitostí. Dochází také k rozšiřování aktivní slovní zásoby, na čemž se vysokou mírou podílejí vyučovací proces a vlastní četba. Pro adolescenty je typický fenomén slangu (resp. studentský slang). Touha po originalitě, sklon k vtipnosti, odmítavý postoj k hodnotám společnosti apod., to vše nutí mladistvé, aby si vymýšleli neotřelé výrazy, které se vztahují k jejich bezprostřednímu okolí. Emocionálně laděné výrazy, jenž se týkají specifických událostí a činností ve škole jsou často doprovázeny svéráznou mimikou. Studentský slang se šíří naprosto uvolněně, mladší ročníky s radostí

přijímají slangová slova svých starších spolužáků. Slang je specifickým a neodmyslitelným znakem komunikace dospívajících.

Výrazným způsobem se v tomto období formuje vnímání. Langmeier podotýká, že se jedná především o rozvoj vizuálního vnímání, jenž dosahuje svého maxima a úzce souvisí s abstraktním myšlením. Adolescent si lépe osvojuje poznatky na základě logických souvislostí, neboť se prohlubuje kvalita jeho myšlení. Uvědomit si vzájemné vztahy a vytvářet mezi věcmi smysluplné souvislosti mu umožňuje dosáhnout větší efektivity v procesu učení. Doposud upřednostňovaná metoda, učit se na základě mechanického memorování, ustupuje do pozadí, jelikož již není v kompetenci adolescenta. Je nahrazena abstrakcí, generalizací a systematizací poznatků.

5.2 Kognitivní změny

V období adolescence se radikálním způsobem mění kvalita myšlenkových operací. Macek uvádí, že adolescenti začínají operovat s abstraktními pojmy, mají schopnost představit si nereálné věci, hledají alternativní řešení problémů a disponují kombinační schopností, tzn., že s jednotlivými pojmy myšlenkově experimentují a berou v úvahu všechny možné kombinace řešení. Rádi si vytvářejí nejrůznější hypotézy a ověřují si sami jejich platnost. Nikdy nepřijímají ověřená fakta, ať zjištěná nejrůznějšími vědeckými kapacitami, vždy se musí o správnosti přesvědčit na vlastní kůži, na základě vlastního poznání a zkušenosti.

Výrazně se mění i charakteristiky paměti, jak krátkodobé, tak dlouhodobé. „S přibývajícím věkem a životními zkušenostmi se přirozeně zvyšuje i kvantita informací uložených v dlouhodobé paměti.“²⁴ V tomto období se uplatňuje větší osobní vliv na zapamatované a dochází k záměrné restrukturalizaci uložených obsahů. Zvyšuje se také selektivita a dochází k zefektivnění pozornosti.

Nový způsob myšlení však skrývá i úskalí. Negativně totiž ovlivňuje postoj mladistvého k okolí, zejména k lidem. Porovnává existující svět s ideálním světem, jenž si vytvořil ve své mysli. Odtud často pramení kritičnost a nespokojenost, zklamání a pesimismus adolescentů.

²⁴ MACEK, Petr. *Adolescence*. Portál, 2003, s. 46.

5.3 Vývoj sebepojetí

V souvislosti s rozvojem poznávacích procesů v období adolescence nabývá na významu tematika *sebekoncepce* (sebeпоjetí) a sebehodnocení. Vyšší úroveň myšlení umožňuje jedinci studium vlastního já, sebereflexi. Vzniká obraz sebe, postupně se mění a prohlubuje. Zahrnuje nejen to, jak člověk vypadá, ale také veškerý jeho vnitřní svět (schopnosti, myšlenky, touhy, přání apod.)

Základní úlohou adolescenčního období je poznat své nitro a vytvořit si stabilní pocit vlastní *identity*, přičemž je důležité vyrovnat se se všemi zvláštnostmi své osoby a uznat svou jedinečnost. Podle Vágnerové existují dva způsoby, jak mladí lidé získávají identitu. Buď pasivně přijmou nějaký prefabrikovaný vzorec (nejčastěji z rodinného či společenského prostředí), a nebo si ji aktivně vytvoří na základě vlastního úsilí a představ. Převzatá identita bývá často podhodnocována, neboť je méně originální a slabá vůči nejrůznějším životním překážkám. Objevit identitu svou vlastní cestou vyžaduje notnou dávku odolnosti a vytrvalosti, ale pokud se vše povede, bývá pravidlem, že takový jedinec lépe rozvine svůj potenciál.

5.3.1 Identita u dívek

Jelikož dívky rychleji biologicky i psychicky dozrávají, formuje se u nich identita dříve a dochází také k její poměrně jasné stabilizaci. Děvčata už v adolescenci touží po naplnění citového vztahu. Touha po vážné známosti, sňatku či založení rodiny jsou prostředky k sebevymezení se. Dívky nejsou vnitřně motivovány k experimentování, svou identitu naplňují spíše kooperací než soupeřením.

5.3.2 Identita u chlapců

Podle M. Vágnerové považují chlapci tohoto věku za nejvýznamnější svou individuální identitu, která je dána kompetencemi, výkonem a dosaženou sociální pozicí. Chlapci jsou v zásadě dominantnější, spíše soupeří než spolupracují a nekladou tak velký důraz na mezilidské vztahy jako dívky.

5.3.3 Adolescentní egocentrismus

Nadměrný zájem o vlastní já v tomto období souvisí s tzv. *adolescentním egocentrismem*, který je projevem postupného osamostatňování se, hledání sebe sama a úsilí o vlastní identifikaci.

Blížící se dospělost se pro adolescenta vyznačuje řadou privilegií a zatím minimálním množstvím povinností. Dospívající mají často dojem, že je jim upíráno právo na samostatné rozhodování, na vlastní názory a seberealizaci. Egocentrismus vede adolescenty k pocitu vlastní výjimečnosti, jenž není chápána ani respektována. Jakékoliv omezování považují za nesmyslné a nepřijatelné, naopak touží vše vyzkoušet na vlastní kůži, vychutnat si nové zkušenosti plnými doušky a bláznivě experimentovat. Mladiství nesnášejí stereotyp a mají tendenci vyhledávat nové co nejintenzivnější prožitky. Maximální uspokojení hledají např. v hlasité hudbě, rychlé jízdě či v nejrůznějších adrenalinových sportech a zábavách. Dospělí často toto chování považují za afektované a přecitlivělé.

Pro adolescenty je typická potřeba maximálního a okamžitého uspokojení. Usilují o zkrácení doby, která je nezbytná pro dosažení určitého cíle. Chtějí vše hned a nedokáží čekat. Názorným příkladem je doping u mladých sportovců. Ti často užívají návykové látky, aby dosáhli rychleji nadprůměrných výsledků. Adolescenta frustruje i jakýkoliv odklad činnosti či nutnost dělat něco pomalu, být trpělivý a dlouho na něco čekat. Mladí lidé požadují rychlost v prožívání, která je pro jejich věk pochopitelná. Starší lidé zase naopak preferují pomalejší tempo jak v činnosti, tak v prožívání.

5.3.4 Adolescentní moratorium

*„Z psychosociálního hlediska je dospělost definována svobodou rozhodování, spojenou se zodpovědností za své rozhodnutí a z toho vyplývající jednání.“*²⁵ Mladiství rádi přijímají svobodu, ale o zodpovědnost příliš nestojí, dokonce ji často potlačují. Někteří adolescenti nepovažují dospělost za atraktivní, neboť je spojena s řadou omezení. Snaží se ji proto ignorovat a ještě na chvíli oddálit, čímž se dostávají do mezifáze adolescentního moratoria.

²⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 266.

Moratorium se může v chování adolescenta projevit různě, nejčastěji tím, že dochází k odložení definitivních rozhodnutí, která se týkají vlastního směřování člověka do budoucnosti. Další možností, kdy je jedinec neúspěšný v hledání sebe sama, je potřeba experimentovat s různými rolemi. Např. rozhodne-li se adolescent po maturitě studovat vysokou školu, ale záhy ji opustí a nastoupí do práce, pak si uvědomí, že udělal chybu a opět ho začne zajímat studium nebo ho napadne, že by chtěl založit rodinu apod. Takovému jedinci trvá delší dobu než se „usadí“, přesto je tento stav způsobem, jak se vyrovnat se sebou samým, jak nalézt své vlastní já.

5.3.4.1 Projevy adolescentního moratoria

❖ Odklad zásadních rozhodnutí

Dynamické prožívání obyčejných životních situací, ochota k experimentování, neustálá potřeba změny a nových zkušeností jsou pro adolescenta velkým lákadlem, ale na druhé straně představují určitou psychickou zátěž a vytváří v osobnosti chaos. Výsledným efektem je neschopnost vyznat se v nové situaci, mladiství si často neví se svou životní situací rady a rádi proto odkládají zásadnější rozhodnutí na pozdější příhodnou dobu.

❖ Difúzní identita

Neúspěch ve vytvoření vlastní identity může mít např. formu tzv. difúzní identity. Takový jedinec trpí obrovským vnitřním zmatkem a není schopen systematicky směřovat k nějakému vytyčenému cíli. Vágnerová chápe tento termín jako dezorientaci v sobě samém, jenž vede k různým obranám. K těm patří např. ztráta motivace k veškeré aktivitě, neschopnost se soustředit a vykonávat nějakou činnost. Často ji doprovází pocity marnosti, zbytečnosti a zoufalství, které mohou negativně ovlivnit sociální okolí jedince.

❖ Negativní identita

Negativní identitu Vágnerová označuje jako nežádoucí variantu adolescentního moratoria. Je charakterizována striktním odmítnutím rolí, jenž preferuje rodina a společnost. Adolescent se chová přesně naopak. Volba

negativní identity má nejrůznější příčiny, nejčastěji je to však nevyhovující rodinné zázemí, pocity nízkého sebevědomí či potřeba dosáhnout alespoň nějaké identity a ocenění, i když budou negativního charakteru. Mladiství vymezující se negativní identitou vynakládají veškeré úsilí, aby se vyhranili společnosti. Porušují její normy a základní pravidla. Jejich chování je hodnoceno jako společensky nežádoucí.

5.4 Subkultura mládeže

Jelikož život adolescentů disponuje velkou mírou vyhraněnosti jak vůči předchozímu dětství, tak vůči následující dospělosti, začalo se v posledních desetiletích hovořit o tzv. *subkultuře mládeže*.

Pro proces přechodu od dětství k dospělosti je charakteristická celá řada specifických forem sebeprezentace. Mladiství se rádi vymezují proti ostatním nápadnou úpravou zevnějšku, stylem oblékání, poslechem určité hudby či užíváním specifických výrazových prostředků jako je studentský slang apod.

Moderní účes a výrazný způsob oblékání vedou jedince k pocitu vlastní výjimečnosti, unikátnosti, pomocí čehož se staví do opozice vůči konzumní společnosti dospělých. Macek podotýká, že oděv je také prostředkem komunikace mezi vrstevníky.

Významný atribut současné adolescentní subkultury představuje hudba. Na ulicích dnes těžko potkáte mladé lidi bez MP3 přehrávače v uších. „*Hudba vyjadřuje hodnoty, názory a pocity adolescentů, je instrumentem pro sdělování a sdílení.*“²⁶

Samotná prezentace hudby (nejrůznější festivaly a koncerty) vytváří prostor pro kontakt s vrstevníky, neboť je příhodným sociálním prostředím pro navazování přátelských i erotických vztahů, ale na druhé straně také prostředkem k vyjádření nesouhlasu, agrese či protestu. V této oblasti existuje spektrum nejrůznějších hudebních proudů, s nimiž se jedinec ztotožňuje na základě určitého názoru, životní filozofie nebo preferovaného životního stylu.

Podle Macka je užívání slangu a specifických výrazů hlavním kritériem pro získání statusu a prestiže ve vrstevnické skupině. Situace a zkušenosti, které

²⁶ Macek, Petr. *Adolescence*. Portál, 2000, s. 40.

adolescenti prožívají a zažívají, bývají jimi samotnými hodnoceny jako naprosto unikátní, originální a neobvyklé, proto jsou s nevolí označovány výrazy běžného jazyka a raději jsou jim přisuzovány specifické názvy. Tak vzniká slang, jemuž rozumí jen zasvěcení.

6. Charakteristika středních škol

Střední škola je vzdělávací instituce, na níž jedinec nastupuje po úspěšném absolvování devítileté základní školy. Délka studia na střední škole závisí na typu nebo zaměření školy, může to být minimálně 3 roky, maximálně pak 4 roky. V České republice existují 3 základní typy středních škol:

- ❖ gymnázium,
- ❖ střední odborná škola,
- ❖ střední odborné učiliště.

6.1 Gymnázium

Student gymnázia skládá po 4 letech studia maturitní zkoušku. Gymnázium je prestižní vzdělávací instituce, která nabízí úplné všeobecné vzdělání a jeho hlavní funkcí je připravit své studenty na studium vysoké školy. Kromě všeobecného zaměření existují také gymnázia vojenská, sportovní či jazyková.

6.2 Střední odborná škola

Středních odborných škol je u nás vícero druhů, např. obchodní akademie, průmyslová škola, stavební škola, hotelová škola, střední odborná škola obchodu a služeb, zemědělská škola či střední odborná škola cestovního ruchu apod. Každý typ školy je zřizován za účelem specializace na konkrétní obor lidské činnosti (např. ekonomika, důraz na znalost jazyků apod.) Hlavní náplní škol tohoto typu je vybavit studenty vědomostmi a dovednostmi (popř. i přiměřenou mírou praktických zkušeností), jenž jsou potřebné pro jejich budoucí profesi. Studium na střední odborné škole trvá také 4 roky a pro úspěšné dokončení školy je nutné obstát u maturitní zkoušky, která se často skládá z teoretické i z praktické části. Absolventi se poté mohou ucházet o zaměstnání na trhu práce, a nebo mají možnost pokračovat studiem na některé z vysokých škol.

6.3 Střední odborné učiliště

Třetím typem vzdělávací instituce je střední odborné učiliště, jehož oblíbenost v poslední době značně klesá. Jeho posláním je připravit své učně

na řemeslná či dělnická povolání. V České republice existuje celá škála oborů, namátkou např. pekař, zedník, kadeřník, švadlenka atd. Je nutno vysvětlit, proč v poslední době klesá popularita těchto škol, většina rodičů totiž vyvíjí na své ratolesti psychický nátlak, aby je v případě jejich průměrných nebo nižších školních výsledků dostali alespoň na střední školy odborné. Studium na učilišti trvá obvykle 3 roky, úspěšný absolvent získá výuční list v daném oboru a je způsobilý v něm pracovat. Není však vyloučeno pokračovat nástavbovým studiem a získat po dvou letech i maturitní vysvědčení.

7. Determinanty vývoje osobnosti a vliv na formování hodnot u dospívající mládeže

7.1 Determinanty vývoje osobnosti

„Pod pojmem osobnost rozumíme organizovanou a organizující celistvost (strukturu) relativně stálých vlastností (rysů), dynamicky se vyvíjejících z vrozených dispozic individua v integraci s životním prostředím.“²⁷ Současná psychologie osobnosti dělí zdroje utváření a vývoje osobnosti do dvou základních složek:

- ❖ vnitřní činitelé,
- ❖ vnější činitelé.

V této problematice platí zákon vzájemné interakce obou skupin činitelů, tzn., že osobnost jedince se formuje vzájemným působením obou determinantů. Odpověď na otázku, která složka ovlivňuje osobnost větší mírou, není jednoznačná. Nelze totiž určit jasného vítěze, vliv determinantů na osobnost člověka je skryt v individualitě každého z nás.

7.1.1 Vnitřní činitelé

Vnitřní činitelé jsou determinanty, jenž ovlivňují osobnost jedince zevnitř. Již ve chvíli početí je jedinci dán určitý vnitřní základ vývoje v podobě *dědičné výbavy*. Nakonečný definuje dědičnost jako přenos vlastností z jedné generace na druhou. Nositel dědičnosti je gen, v jehož struktuře je zakódována dědičná informace. „*Soubor předaných genů vytváří genotyp, vrozený komplex zděděných vlastností.*“²⁸

Vrozené vlastnosti dělíme na *psychické* a *tělesné*. Psychické vlastnosti osobnosti zahrnují 3 základní složky:

²⁷ KONEČNÝ Robert a kol.: *Problémy psychického vývoje a osobnosti*. Academia, 1978, s. 235.

²⁸ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Academie, 1995, s. 22.

❖ Intelekt

Pojem *intelekt* charakterizuje rozumovou schopnost, rozumovou výkonnost tedy paměť a myšlení. Mezi intelektové schopnosti a dovednosti patří i tvůrčí myšlení, tj. tvořivost jedince.

❖ Temperament

*„Temperament je soustava vlastností, které se projevují způsobem reagování, chování a prožívání člověka, zejména způsobem vzniku a průběhu citových procesů a jejich výrazu.“*²⁹ Jde tedy o celkový styl prožívání a chování člověka, jenž je nezávislý na lidském vědomí. Vlastní temperament můžeme ovlivnit jen nepatrně, např. pokud se vyhýbáme sporům či citově vypjatým událostem. Temperament je stručně definován jako dispozice ke vzrušivosti.

Proslulá Eysenckova soustava temperamentních vlastností vymezuje čtyři nejčastější charakterové typy osobnosti. Podle tohoto psychologa existují dva póly životní energie: extroverze a introverze. Dále je určujícím faktorem stabilita a labilita osobnosti. Na základě těchto čtyř zdrojů se rýsují čtyři temperamentní typy, tj. melancholik, cholerik, sangvinik a flegmatik.

❖ Charakter

V širším slova smyslu označujeme termínem charakter souhrn všech povahových vlastností osobnosti. V užším slova smyslu je charakter chápán jako soustava vlastností (tj. rysů), které mají morální význam.

Čáp uvádí, že charakter se projevuje v různých vztazích jedince k důležitým životním skutečnostem. Jsou to zejména:

- ❖ *vztahy člověka k lidem a společnosti,*
- ❖ *vztahy člověka k práci,*
- ❖ *vztahy člověka k sobě samému a k vlastnímu životu,*
- ❖ *vztahy člověka k životním překážkám a obtížím,*
- ❖ *vztahy člověka k přírodě.*

Podle Čápa je charakter velmi důležitým subsystémem osobnosti a rozlišují se v něm 4 základní složky: *upevněné motivy, návyky, volní vlastnosti a intelektové aspekty.*

²⁹ ČÁP, Jan. *Psychologie pro učitele*. Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 62

7.1.2 Vnější činitelé

Vnější činitelé jsou determinanty, které ovlivňují jedince zvnějšku. Osobnost člověka není nikdy izolována, vždy je zasazena do nějakého prostředí. Ve chvílce početí vstupuje dědičnost do interakce s vnějším životním prostředím. Vnější činitelé výrazným způsobem ovlivňují psychický vývoj osobnosti, ale vždy v souladu s dědičnými předpoklady.

Pokud chce jedinec v daném prostředí, které ho formuje, uspokojivě existovat, musí se mu přizpůsobit a akceptovat jeho požadavky. Vágnerová považuje pro rozvoj psychických vlastností nejvýznamnější tzv. sociokulturní vlivy. „*Představují soubor podnětů, které obvykle působí v rámci sociální interakce.*“³⁰ Jedná se o proces *socializace*, jenž umožňuje postupnou integraci jedince do určité společnosti.

Primárním socializačním činitelem je *rodina*. Rodina zprostředkovává jedinci sociokulturní zkušenosti individuálním a specifickým způsobem, vychovává ho, a tím rozvíjí jeho psychické funkce i celou osobnost. Další socializační činitelé jsou škola a kolektiv. Vedle sociálního prostředí působí také vlivy kultury, ekonomiky či politické prostředí.

Při utváření osobnosti se vnější podmínky určitého prostředí uplatňují jako vlivy působící na úrovni:

- ❖ **fyzické** – činitelé jako např. teplota, ovzduší, druh dostupné potravy apod. Mohou působit dvěma způsoby, buď podporují tělesný a duševní vývoj jedince prostřednictvím *zrání*, nebo mu brání,
- ❖ **psychologické** – jedná se o interakci jedince s okolím na úrovni *významové*, tyto vlivy se uskutečňují na základě *učení*, tj. působení zkušenosti individuální nebo společensky zprostředkovanou.

³⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Portál, 2000, s. 19.

7.2 Vliv jednotlivých determinantů na formování hodnotové orientace adolescentů

7.2.1 Biologické dispozice jako činitelé psychického vývoje

Dědičnost stejně tak jako prostředí jsou podstatné zdroje duševních vlastností. U různých druhů lidských vlastností se však vliv dědičnosti uplatňuje v rozdílném poměru. Podle Čápa mají dědičné předpoklady minimální účast u rysů charakteru. *„Většina autorů se shoduje v tom, že dědičnost má relativně nejvyšší vliv při formování temperamentu.“*³¹

Nakonečný shrnuje, že v utváření temperamentu a inteligence má dědičnost nezanedbatelný vliv, který v nepříznivých případech lze korigovat jen zčásti výchovou.

Je však dokázáno, že s přibývajícím věkem jedince vlivu dědičnosti v jeho chování ubývá, to znamená, že zděděné dispozice mohou být dále utvářeny vlivem prostředí, zejména výchovou.

7.2.2 Faktory vnějšího prostředí jako činitelé psychického vývoje

Podle Čápa má společenské prostředí a výchova rozhodující úlohu při formování charakteru. Také v rozvoji intelektových schopností se značně uplatňuje vliv společenského prostředí a způsob výchovy. V oblasti chování a postojů vykazují výrazně větší podíl vlivy prostředí než dědičné dispozice. Pro zjišťování relativního podílu dědičnosti a prostředí byly realizovány náročné výzkumy s dvojčaty. Zkoumaly se shody v chování jednovaječných dvojčat s identickou vrozenou výbavou, která žila v rozdílném prostředí. Podle Nakonečného v zásadě platí, že rozhodujícím faktorem utváření psychiky je zkušenost, resp. její primární zdroj, tj. rodinná výchova. Jak již bylo výše řečeno, rodina jedince vychovává, a tím rozvíjí jeho psychické funkce i celou osobnost. Každá rodina specifickým způsobem interpretuje svému potomkovi sociokulturní vzorce společnosti. Dle Vágnerové jde např. o úroveň jazykových dovedností, způsob komunikace, o obsah různých rolí či hierarchii hodnot.

³¹ ČÁP, Jan. *Psychologie pro učitele*. Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 85.

7.2.3 Porovnání míry vlivu determinantů

Problém míry vlivu dědičnosti a prostředí na formování osobnosti člověka patřil k nejvíce diskutovatelným otázkám v oblasti psychologie osobnosti. Existovaly dva extrémy:

- ❖ **biologizující extrém** – podle něj je osobnost člověka plně určena dědičností, která rozhoduje o jeho schopnostech, morálním charakteru i o jeho nejružnějších vlastnostech,
- ❖ **sociologizující extrém** – je opačného rázu, tvrdí, že člověk je plně formován společenským prostředím, podle amerického psychologa J. B. Watsona stačí, abychom vhodně ovlivňovali dítě a měli k tomu potřebné podmínky a z libovolného jedince lze učinit osobnost s průměrným či nadprůměrným intelektem a charakterem.

Současná psychologie neklade důraz na otázku „jak mnoho působí každý z obou činitelů“, nýbrž se spíše ptá „jakým způsobem působí“. Biologické dispozice neurčují tedy jednoznačně a přímo, jaké budou psychické vlastnosti člověka. *„Dědičně jsou dány jen předpoklady pro formování psychických vlastností a tyto předpoklady jsou od počátku ve vzájemném působení se společenským prostředím.“*³²

Jelikož se ve své práci zabývám problematikou hodnotové orientace, chtěla bych podotknout, že obecně vykazují na hodnotovou orientaci jedince větší míru vlivu *vnější činitelé* psychického vývoje, tedy společenské prostředí a výchova.

³² ČÁP, Jan. *Psychologie pro učitele*. Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 87.

PRAKTICKÁ ČÁST

8. Teorie výzkumu

8.1 Cíl výzkumu

Cílem praktické části bylo pomocí diagnostické metody dotazníku zjistit hodnotovou orientaci adolescentů v současné populaci. Dotazník zahrnuje otázky, které se týkají především osoby adolescenta, dále jeho vztahů k učení, vrstevníkům či rodičům. Praktická část interpretuje jak celkové výsledky, tzn. rozbor všech dotazníků bez ohledu na pohlaví, tak i srovnání hodnotového systému chlapců a dívek. Charakteristiku hodnotového systému u současných středoškoláků dokresluje soubor 10 hodnot, které měli dotazovaní za úkol seřadit podle důležitosti.

8.2 Formulace předpokladů výzkumu

P1 Předpokládám, že současní maturanti považují vzdělání za důležité a chtějí studovat na vysoké škole.

P2 Předpokládám, že adolescenti zažívají konflikty s rodiči, nejčastěji kvůli odlišným názorům.

P3 Předpokládám, že se každý adolescent cítil již někdy platonicky zamilovaný a většina je právě teď opravdu zamilovaná.

P4 Předpokládám, že pro mladistvé je důležité stýkat se s vrstevníky.

P5 Předpokládám, že volný čas tráví adolescenti v přítomnosti partnera/-ky nebo s počítačem.

8.3 Popis zkoumaného vzorku

Výzkum se uskutečnil v maturitních ročnících na Gymnáziu a Obchodní akademii v Pelhřimově. Předmětem šetření byli mladiství ve věku 18 až 19 let. Tuto cílovou skupinu jsem zvolila záměrně, neboť mě zajímalo, jaké hodnoty preferují mladí lidé na počátku dospělosti, připravující se na maturitu a na opravdový život po ní.

Na *obchodní akademii* mi byla k dispozici maturitní třída **4. L**, v níž se výzkumného šetření zúčastnilo 24 dívek a 6 chlapců, tj. dohromady 30 studentů. Dále ve třídě **4. B** zodpovědělo otázky 16 dívek a 9 chlapců tedy 25 maturantů.

Na *gymnáziu* dotazník vyplnily dva maturitní ročníky. Ve třídě **oktáva** byl počet dotazovaných 32 studentů, z toho 22 dívek a 10 chlapců. Ve třídě **4. A** vyplnilo dotazník celkem 31 studentů, z toho 16 dívek a 15 chlapců.

Celkem jsem obdržela 118 vyplněných dotazníků, z toho 78 dívek a 40 chlapců.

8.4 Popis použité metody

Jako diagnostický nástroj jsem si pro své šetření vybrala metodu dotazníku. „Dotazníky jsou psychodiagnostické metody založené na subjektivní výpovědi vyšetřované osoby o jejích vlastnostech, citech, postojích, názorech, zájmech, způsobu reagování v nejrůznějších situacích.“³³

Dotazník nezatěžuje jedince v rozhodování, nestresuje ho nebo negativně neovlivňuje, neboť probíhá písemnou formou, tudíž bez přímé interakce mezi tazatelem a respondentem. Zkoumaná osoba má do záznamového listu označit výpovědi, jež podle jejího názoru nejlépe vystihuje zkoumaný znak. Otázky a úkoly musí být v dotazníku formulovány srozumitelným způsobem, abychom se tak vyhnuli případnému nepochopení.

Z formálního hlediska můžeme rozlišovat:

- ❖ **dotazníky** - jsou formulovány jako otázky, na které respondent odpovídá „ano“, „spíše ano“, „spíše ne“, „ne“, případně „nevím“,
- ❖ **inventáře** - mají formu věty oznamovací, tzn. výpovědi, se kterou zkoumaná osoba buď „souhlasí“ nebo „nesouhlasí“.

Výhodou dotazníku je snadná a rychlá administrativa i způsob jeho vyhodnocení. Díky této diagnostické metodě lze získat v krátké době velký počet údajů od mnoha osob. Písemná forma dotazníku zajišťuje prostor pro rozmyšlení odpovědí, možnost koncentrace i anonymity, díky níž stoupá důvěra a otevřenost respondentů. Dotazníky jsou vhodné pro získávání informací o takových

³³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Portál, 2001, s. 320.

vlastnostech osobnosti, o nichž by se vyšetřující normálním rozhovorem těžko dozvěděl.

Největší nevýhodou dotazníkové metody je možnost záměrného zkreslení výsledků, které podléhá subjektivnímu pocitu respondenta, projevit se ve společensky příznivějším světle. Tato neschopnost objektivně o sobě vypovídat může mít příčinu v nedostatku sebekritiky osobnosti. K nevědomému zkreslení odpovědi může dojít i tehdy, pokud dotazovaný nesprávně pochopí otázku. Tomuto problému se lze lehce vyhnout, pokud tvůrce dotazníku formuluje své otázky jasně, přesně a jednoznačně. Jako problematická se hodnotí i častá schematičnost a kategorizace odpovědí („ano“, „ne“, „nevím“) nebo nepřesná kvantifikace („často“, „někdy“, „trochu“, „občas“, „výjimečně“). Přiměřená délka dotazníku (počet otázek) a minimální počet intimních otázek zajistí vyšetřovateli úspěšné výsledky.

8.5 Použitý dotazník

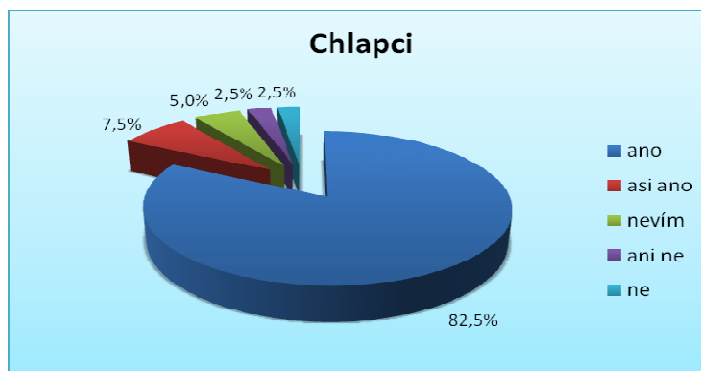
Nestandardizovaný, mou osobou vypracovaný, dotazník obsahuje 33 otázek, na které respondenti odpovídali dle vlastního přesvědčení a bez jakéhokoliv časového omezení. Otázky byly koncipovány tak, aby bylo možné zjistit názory, hodnoty a postoje studentů. Nejčastěji se jedná o výpovědi týkající se rodinného, osobního a školního života.

Druhou část dotazníku tvoří tabulka hierarchie hodnot. Dotazovaným byl předložen soubor 10 hodnot (zdraví, láska, rodina, kariéra, volný čas, sex, peníze, spravedlnost, přátelství a legrace) a jejich úkolem bylo určit pořadí hodnot podle přisuzované důležitosti. (viz přílohy)

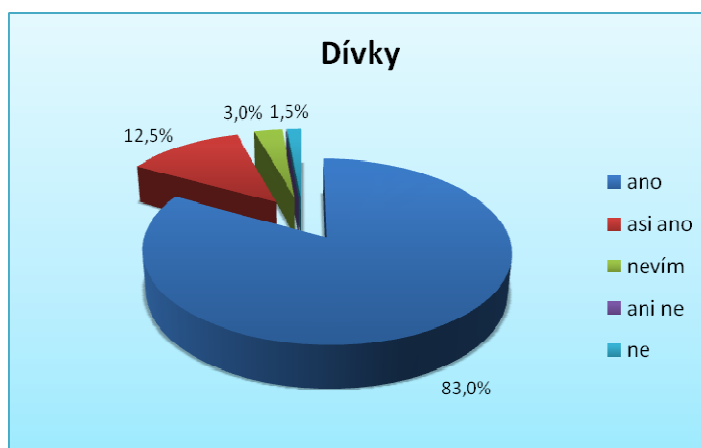
9. Vyhodnocení dotazníku

S předpokladem **P1** pracuji na základě otázek **8 a 9**.

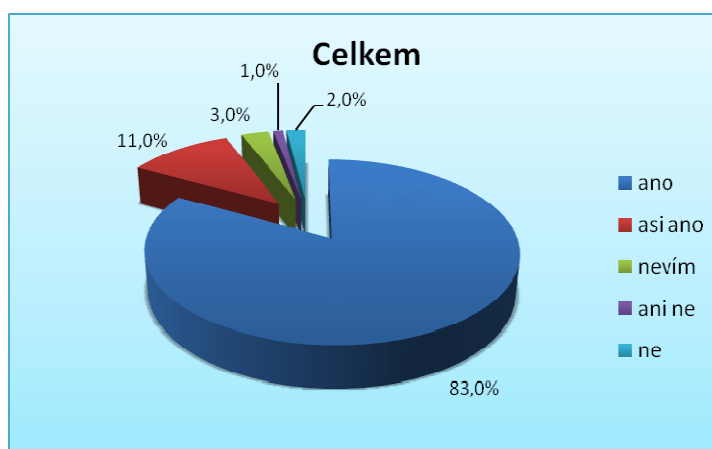
OTÁZKA Č. 8 – Plánujete studium VŠ?

Graf 1 Chlapci

Graf 2 Dívky

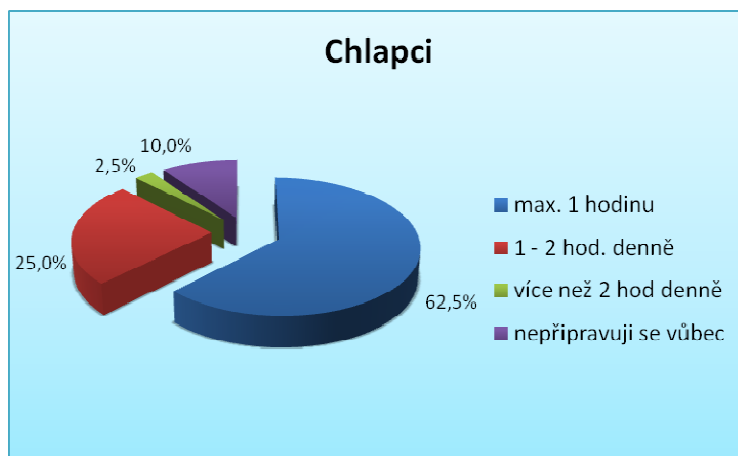
Graf 3 Celkem

Komentář k otázce č. 8:

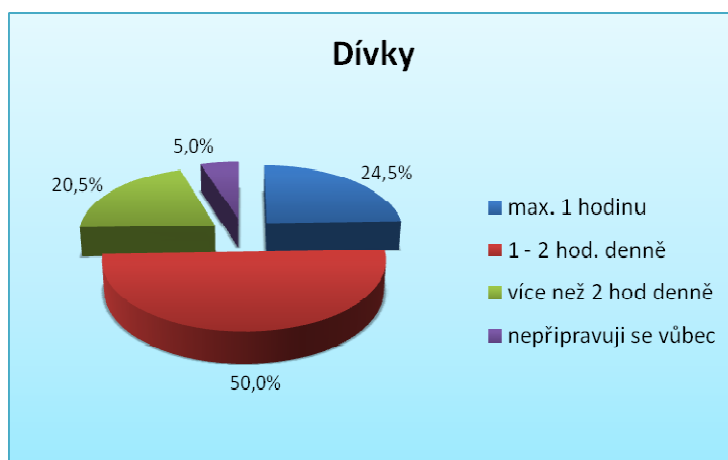
Výsledky výzkumného šetření prokázaly, že přes 80 % maturantů plánuje pokračovat studiem na vysoké škole. Děvčata i chlapci se v této oblasti vzácně shodli, drtivá většina totiž odpověděla kladně. S menší dávkou jistoty odpovědělo *ano* celkem 13 studentů, tj. 11 %. Pro *ne* se vyslovila jedna dívka a jeden chlapec.

Respondenti z obchodní akademie v odpovědích více váhali, gymnazisté měli však ve svých plánech zcela jasno, pokračovat ve studiu i po vykonání maturitní zkoušky chtějí všichni.

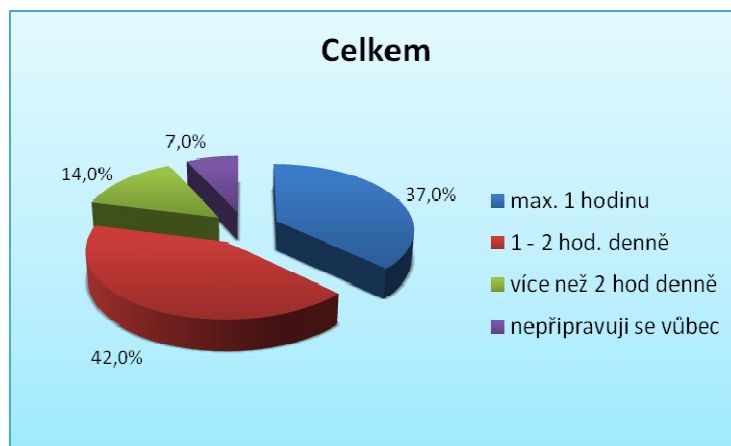
OTÁZKA Č. 9 – Kolik času věnujete domácímu studiu?

Graf 4 Chlapci

Graf 5 Dívky

Graf 6 Celkem

Komentář k otázce č. 9:

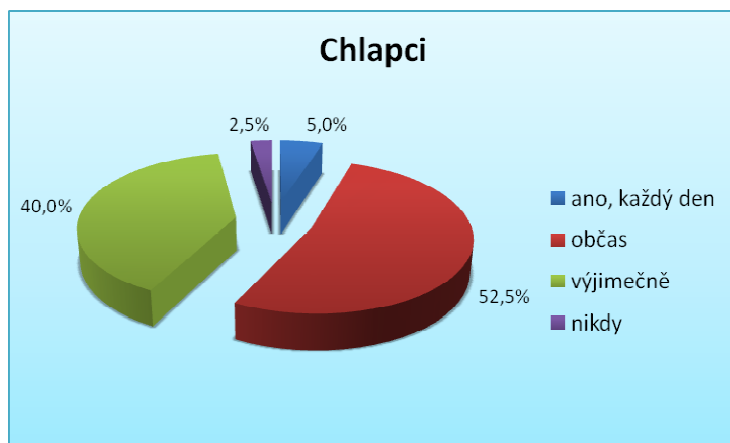
Jen 4 dívky a 4 chlapci (tj. 7 %) nepovažují domácí přípravu za důležitou a nevěnují se jí vůbec. Děvčata jsou v tomto směru poctivější, neboť 16 z nich (20,5 %) uvedlo, že se učí víc než 2 hodiny denně a z chlapců se k tomu přiznal jen jeden (2,5 %). Pouze 10 chlapců (25 %) věnuje domácímu studiu 1-2 h denně, oproti tomu je takových svědomitých dívek 39 (tj. 50 % všech dívek).

KOMENTÁŘ K P1:

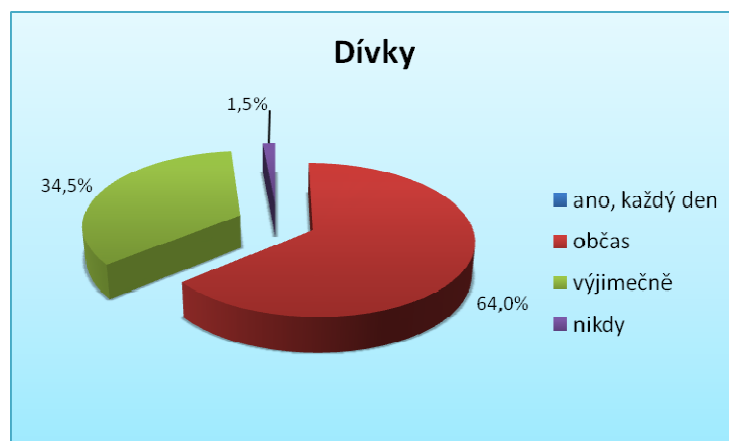
Jelikož všichni respondenti byli z řad maturitních ročníků, většina jich vážně uvažuje o studiu na vysoké škole. Poměrně hodně času věnují studenti i domácí přípravě na další den, což mě překvapilo zejména u chlapců. Z šetření vyplývá, že jsou si adolescenti dobře vědomi, jak je v dnešní době důležité vzdělání a že střední škola často nestačí k dobrému uplatnění na trhu práce.

K předpokladu **P2** se vztahují otázky **30, 31 a 32**.

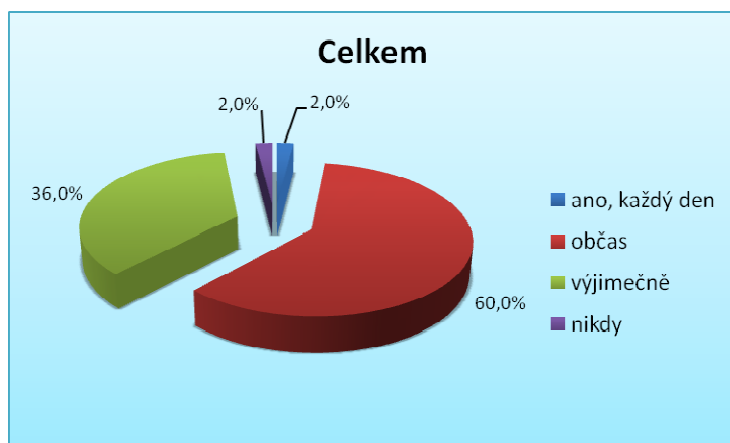
OTÁZKA Č. 30 – Zažíváte konflikty s rodiči?

Graf 7 Chlapci

Graf 8 Dívky

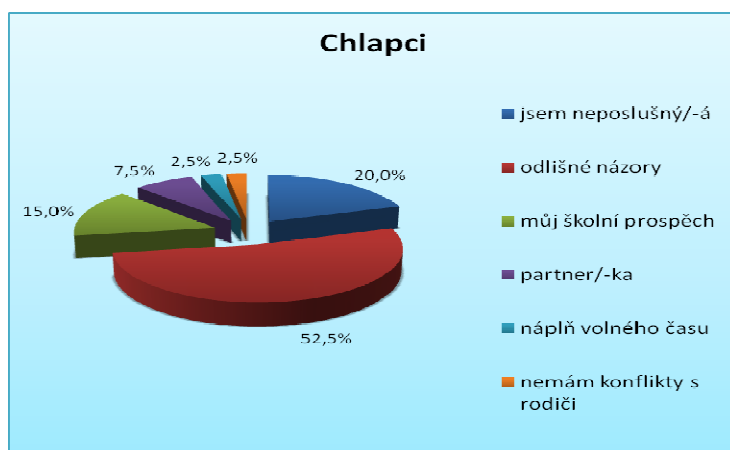
Graf 9 Celkem

Komentář k otázce č. 30:

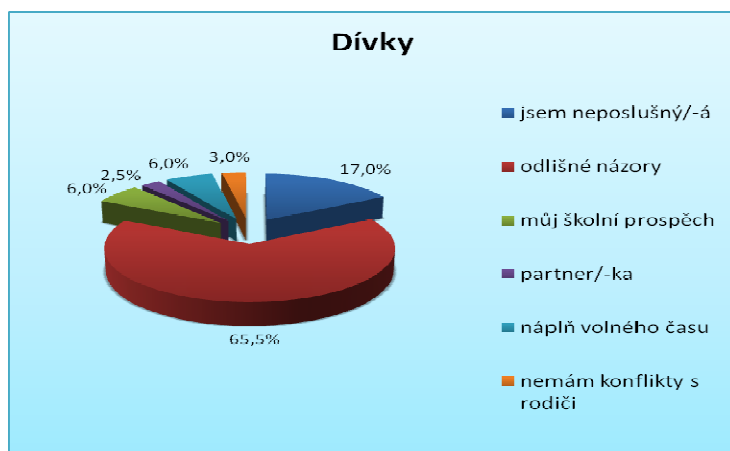
Žádná z dívek nezažívá denně konflikty s rodiči, avšak 2 chlapci (5 %) tuto možnost zakroužkovali. Občas zažije slovní potyčku s rodiči 50 dívek (64 %) a 21 chlapců (52,5 %). Odpověď *výjimečně* zvolilo 27 děvčat (34,5 %) a 16 chlapců (40 %). Pro variantu *nikdy* se vyslovila jedna dívka a jeden chlapec.

V adolescentním období obecně ustupují hádky s rodiči, neboť mladiství se již dokáží lépe ovládat než v pubertě a rodiče začínají přijímat jejich návrh na emancipaci. Obecně lze říci, že dívky vyhledávají konfliktní situace mnohem v mnohem menší míře.

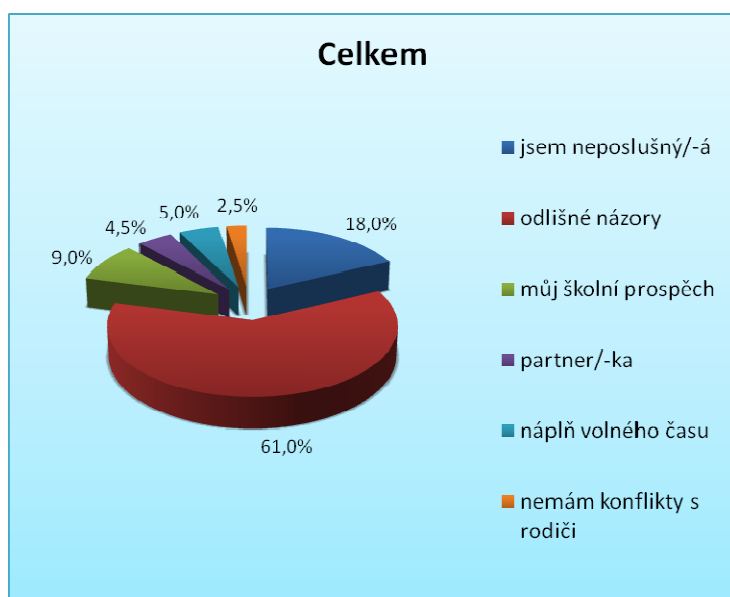
OTÁZKA Č. 31 – Z jakého důvodu pramení vaše konflikty?

Graf 10 Chlapci

Graf 11 Dívky

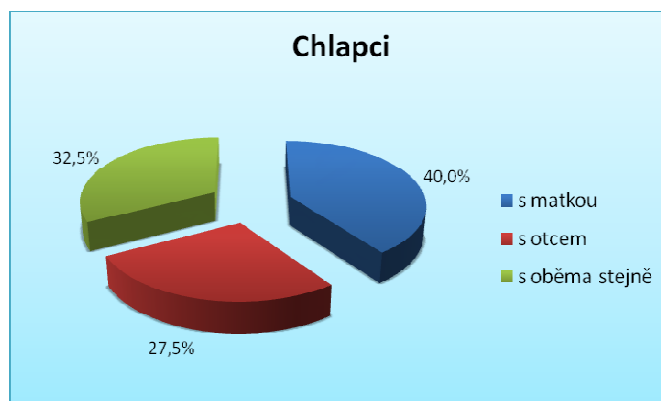
Graf 12 Celkem

Komentář k otázce č. 31:

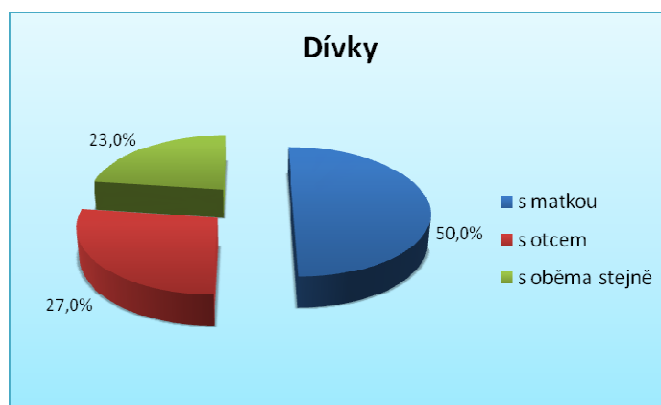
Nadpoloviční většina dotazovaných (61 %) uvedla, že nejčastější příčinou konfliktů s rodiči jsou odlišné názory. Pouze 8 chlapců (20 %) přiznalo, že ke střetům dochází kvůli jejich neposlušnosti a 13 děvčat (17 %) smýšlí podobně. Problémovou oblastí, vyvolávající často napětí v rodině, je podle šetření i školní prospěch. Své školní výkony jako důvod pro hádku označuje 5 dívek (6 %) a 6 chlapců (15 %). Výsledky ostatních odpovědí jsou zanedbatelné.

Většina respondentů považuje za ohnisko rodinných konfliktů rozdíly v pohledu na svět. Odlišné názory rodičů a dětí mohou zaznívat v oblasti zevnějšku mladistvých, přístupu ke škole, výběru partnera nebo v možnostech trávení volného času. Pro toto období je přirozené, že rodiče nebudou vždy souhlasit s názory svých potomků a děti nebudou chtít na oplátku jejich názory respektovat. To, kdo měl pravdu, a většinou se chytí za nos obě strany, ukáže jen čas.

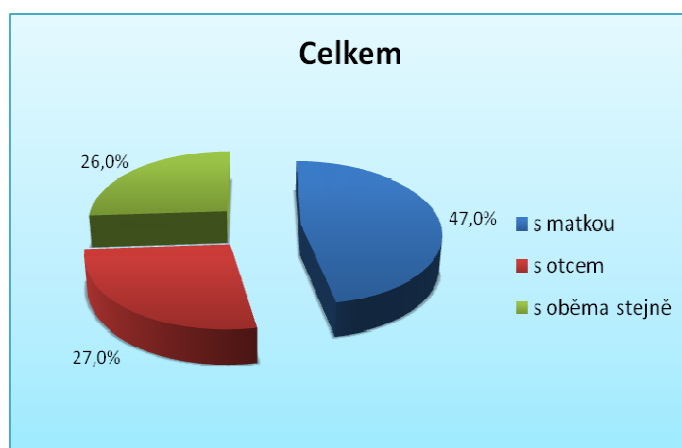
OTÁZKA Č. 32 – Ocítáte se častěji v konfliktu s matkou nebo otcem?

Graf 13 Chlapci

Graf 14 Dívky

Graf 15 Celkem

Komentář k otázce č. 32:

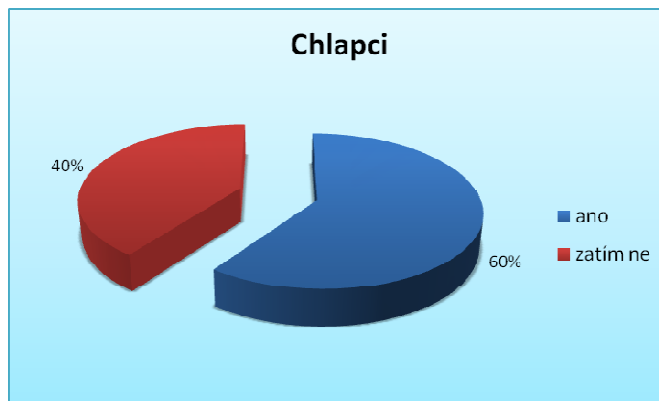
Obě pohlaví zažívají nejvíce konfliktů s matkou, cítí to tak 16 chlapců (40 %) a 39 dívek (50 %). Z šetření vyplývá, že chlapci mívají méně slovních potyček s otci, přiznalo se k tomu 11 chlapců (27,5 %) a 21 dívek (27 %) má podobný pocit. Příčinu tohoto jevu připisují faktu, že matky se aktivněji zapojují do výchovného procesu, proto se svými dětmi ocitají častěji ve střetu. Napadlo mě také, že to může být důsledek neúplných rodin, kdy potomek nežije ve společné domácnosti s otcem, čímž se otevírá prostor pro četnější konfrontaci názorů právě s matkou. Celkem 26 % respondentů, z toho 18 dívek (23 %) a 13 chlapců (32,5 %), uvedlo, že se do konfliktních situací dostávají s oběma rodiči stejně často.

KOMENTÁŘ K P2:

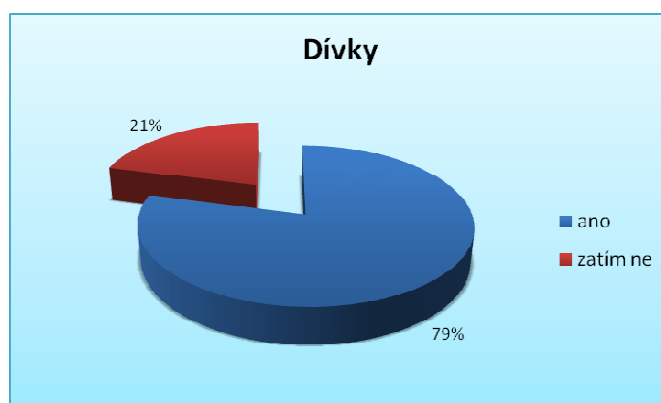
Zpravidla zažívají dívky méně často konflikty s rodiči než chlapci. Nejčastější příčinou rodinných konfrontací jsou odlišné názory obou účastníků, můj subjektivní předpoklad se zcela potvrdil. Nadpoloviční většina respondentů se ocitá v konfliktních situacích s matkou. Příčiny byly již vysvětleny výše.

Pro předpoklad **P3** jsou rozhodující otázky **23 a 24**.

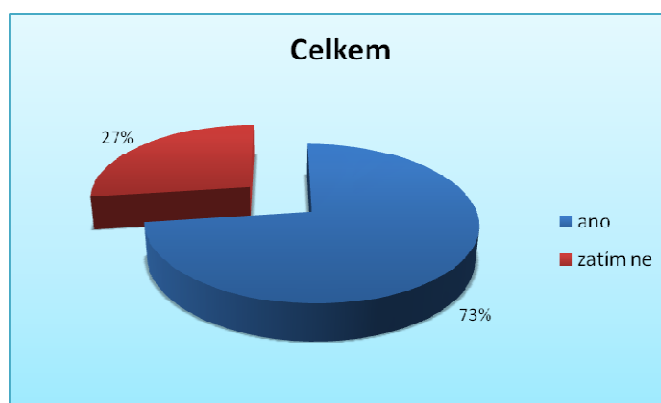
OTÁZKA Č. 23 – Byl/a jste někdy platonicky zamilovaný/á?

Graf 16 Chlapci

Graf 17 Dívky

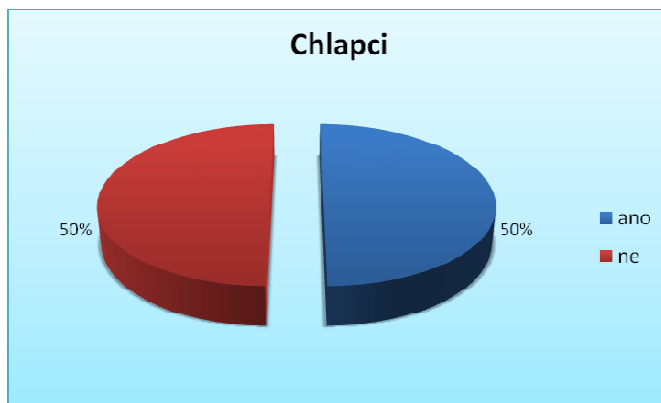

Graf 18 Celkem

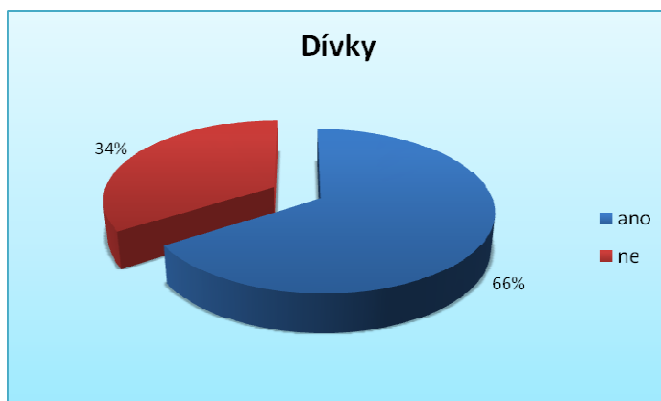
Komentář k otázce č. 23:

Celkem 73 % respondentů uvedlo, že zažili platonickou lásku, z toho 62 dívek (79 %) a 24 chlapců (60 %). Celkem 32 studentů (27 %) odpovědělo, že zatím tento stav duše nepoznali.

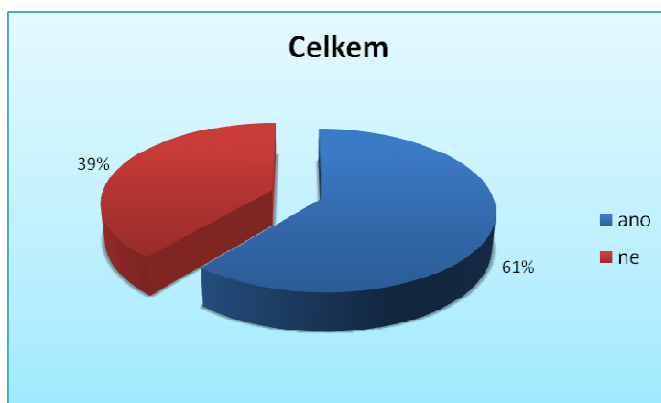
OTÁZKA Č. 24 – Jste právě teď zamilovaný/á?

Graf 19 Chlapci

Graf 20 Dívky

Graf 21 Celkem

Komentář k otázce č. 24:

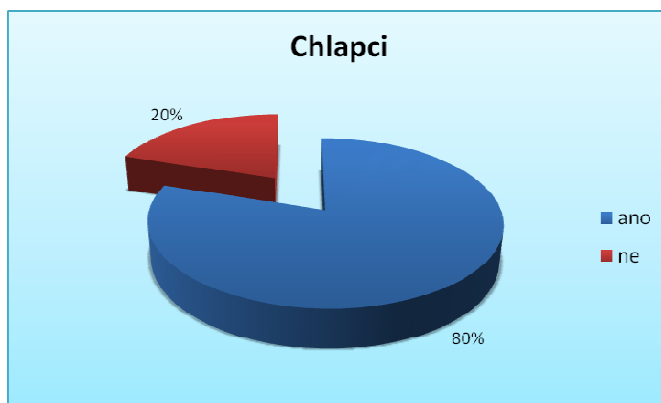
Nadpoloviční většina dotazovaných (61 %) je právě v této chvíli zamilovaná; 39 %, z toho 20 chlapců (50 %) a 26 dívek (34 %) bohužel nikoliv. Výsledky ukazují, že počet zamilovaných dívek je větší než u chlapců, jistou příčinou může být skutečnost, že chlapci dozrávají později než děvčata. Také bývají většinou více zaneprázdněni svými koníčky, zájmy a vrstevnickými vztahy než dívky, takže na lásku jim nezbývá moc času.

KOMENTÁŘ K P3:

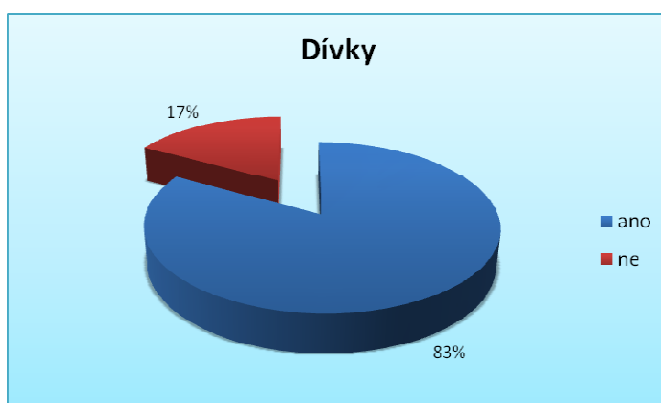
Adolescence je chápána jako velmi produktivní období pro navazování milostných citových vztahů. Ne všichni se však v tomto období musí cítit zamilovaně, v některých případech mohou adolescenti prožívat lásku neopětovanou tudíž nešťastnou. Velkým překvapením jsou pro mě výsledky o platonické lásce, mylně jsem se domnívala, že všichni adolescenti už museli někoho bezpodmínečně platonicky milovat. Stále jen velmi těžko věřím faktu, že 32 studentů nikdy netoužilo po nějakém idolu, ať už z hudebního či filmového průmyslu nebo z jeho vlastního okolí.

K předpokladu **P4** se vztahují otázky **13 a 14**.

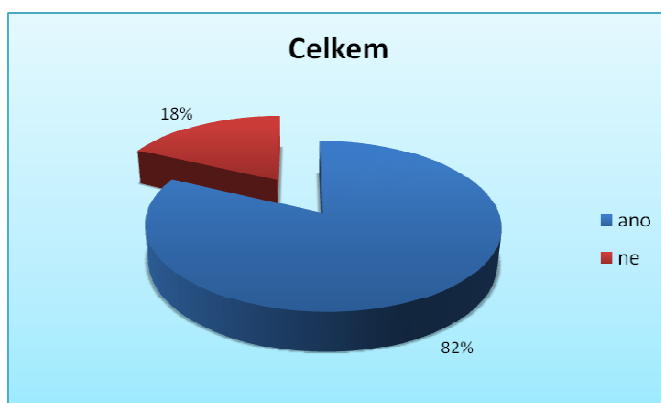
OTÁZKA Č. 13 – Často trávíte čas s kamarády?

Graf 22 Chlapci

Graf 23 Dívky

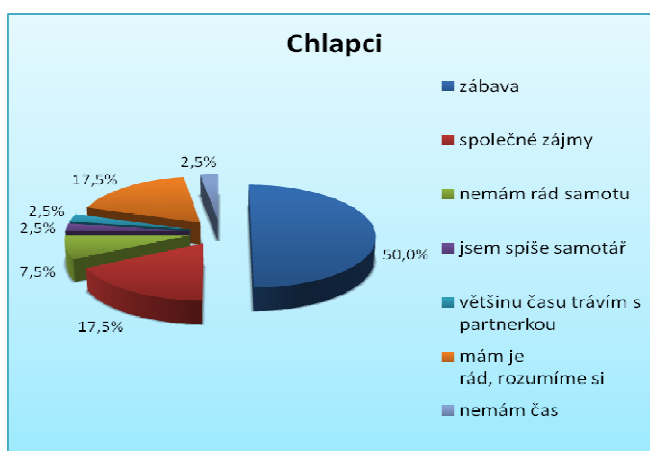

Graf 24 Celkem

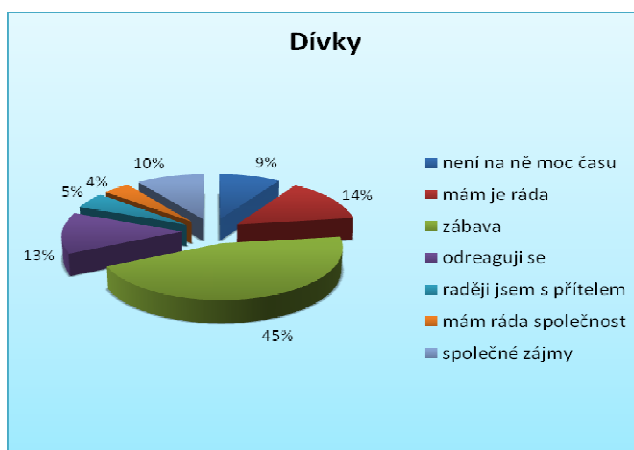
Komentář k otázce č. 13:

Drtivá většina respondentů často tráví volný čas s přáteli, takto se vyslovilo 82 %, z toho 32 chlapců (80 %) a 65 dívek (83 %). Pouze 8 chlapců (20 %) a 13 děvčat (17 %) uvedlo, že nevyhledávají přítomnost svých kamarádů a kamarádek zase až tak často. Vrstevnické vztahy mají pro adolescenty velký význam, po primární skupině (rodina) jsou pro jedince druhým nejdůležitějším sociálním uskupením.

OTÁZKA Č. 14 – Proč? (viz ot. 13)

Graf 25 Chlapci

Graf 26 Dívky

Komentář k otázce č. 14

Tato otázka neobsahovala nabídku odpovědí. Studentům jsem poskytla prostor vyjádřit se vlastními slovy. Otázku č. 14 nelze vyhodnotit celkovým grafem, neboť existují jisté rozdíly v odpovědích obou pohlaví.

Zábava je nejčastější společnou odpovědí obou pohlaví, 35 dívek (45 %) a 20 chlapců (50 %) uvedlo, že s přáteli dobře pobaví, nenudí se s nimi a zažijí spoustu legrace. Je logické, že mladí lidé touží po zábavném trávení volného času s přáteli, nad křížovkou budou sedět v úplně jiném věku. Zaujala mne odpověď jedné dívky, která napsala, že by bez svých přátel nebyla „nic“ a že s nimi zažije spoustu krásných chvil, na které pak společně rádi vzpomínají.

Položka *společné zájmy* tvořila větší procento u chlapců než u dívek, tedy 17,5 % oproti tomu dívky jen 10 %. Domnívám se, že chlapci obecně více inklinují ke kolektivním (např. sportovním) aktivitám nežli děvčata.

Mám své přátele rád/a odpovědělo 11 děvčat (14 %) a 7 chlapců (17,5 %). *Málo času* pro kontakt s přáteli pociťují spíše dívky, vyslovilo se tak 7 dívek (9 %) a pouze 1 chlapec (2,5 %). Podle mého názoru pramení příčina tohoto časového nedostatku v milostných vztazích, jsou-li dívky zamilované, věnují partnerovi obvykle více prostoru než všemu ostatnímu.

10 dívek (13 %) uvádí, že se s přáteli příjemně odreagují a zapomenou na všední starosti a problémy, chlapce tato možnost vůbec nenapadla. Vysvětlují si to tím, že děvčata daleko více vše řeší, naopak chlapci rádi nechávají všemu volný průběh a zbytečně si nezatěžují hlavu problémy.

Jsem spíše samotář uvedl jeden chlapec (2,5 %), žádná dívka podobnou odpověď neformulovala. Naopak 3 dívky (4 %) se považují za vyložené společenské bytosti a cítí se dobře ve společnosti. Jedna dokonce uvedla, že nezná lépe strávený večer než v přítomnosti svých přátel. V odpovědi *nemám/rád samotu* se shodli 3 chlapci (7,5 %).

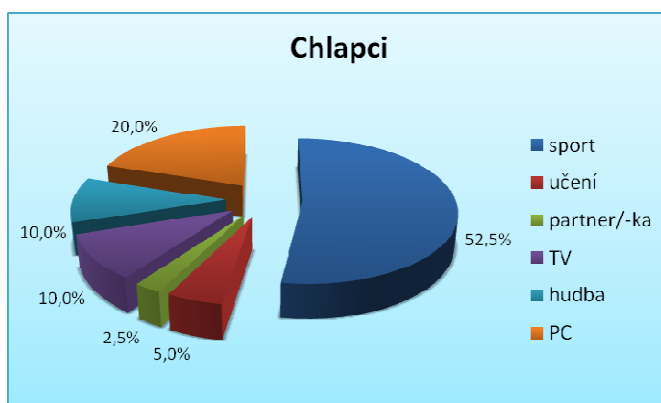
KOMENTÁŘ K P4:

Výsledky šetření potvrzují teoretický předpoklad, že vrstevníci hrají v životě adolescenta důležitou roli. Stabilní přítel či přítelkyně představují pro jedince jistotu, jenž se postupně ztrácí sílícím procesem emancipace od rodiny.

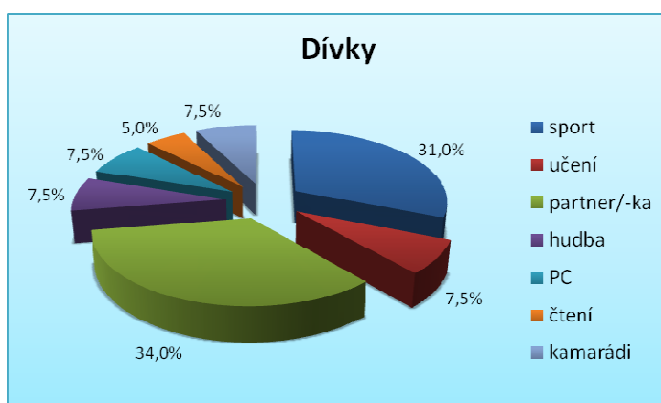
Mezi oběma pohlavími však existují jisté rozdíly ve směru očekávání od přátelského vztahu. Děvčata prožívají veškeré situace citlivěji než chlapci a potřebují si s kamarádkou popovídat, postěžovat si nebo se čistě svěřit a zbavit se tak nějakého břemene. Oproti tomu chlapci v menší míře mluví a řeší, jejich přátelské svazky nabývají významu převážně v oblasti společných zájmů a činností.

Pro zpracování předpokladu **P5** byla nejdůležitější otázka **12.**

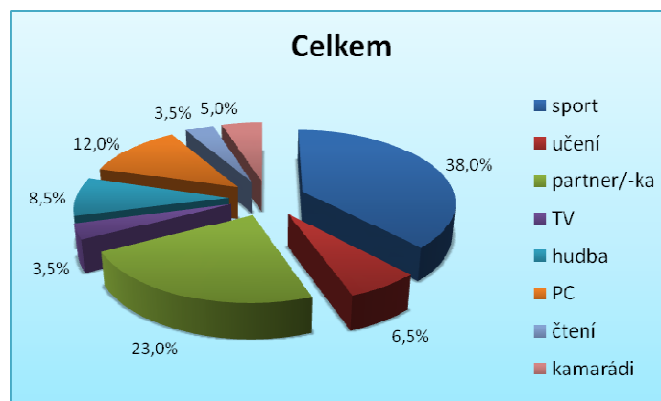
OTÁZKA Č. 12 – Co obvykle děláte ve volném čase?

Graf 27 Chlapci

Graf 28 Dívky

Graf 29 Celkem

KOMENTÁŘ K P5:

V oblasti náplně volného času přisoudila obě pohlaví nejvíce prostoru sportovním aktivitám, sport nejčastěji provozuje 24 dívek (31 %), chlapců je to nadpoloviční většina, tedy 21 (52,5 %). Chlapci ke sportu inklinují ve větší míře než dívky, domnívám se, že chlapci více vyhledávají soutěžení, porovnávání výkonů a obecně mají pro výdej fyzických sil větší předpoklady.

Obrovský rozdíl jsem zaznamenala u položky *partner/-ka*. Děvčata se ve svém volném čase věnují mnohem více partnerovi, takových zamilovaných je celkem 26 (34 %), pouze jeden chlapec (2,5 %) přiznal, že tráví se svou partnerkou většinu volna.

Žádná dívka neztrácí čas sledováním televize, oproti tomu 4 chlapci (10 %) uvedli, že *ano*. V dnešním medializovaném světě se nelze divit, vyplní-li jistou část volného času mladistvých *počítač*. Téměř 20 % chlapců, tj. 8 chlapců se shodlo, že jejich hlavní volnočasovou aktivitou je práce na počítači, podobně smýšlejících dívek bylo jen 6 (7,5 %). Dnešní adolescenti mají mnoho možností, jak se pomocí počítače zabavit, domnívám se, že chlapci většinou hrají animované hry, nebo stejně tak jako dívky brouzdají po internetu a povídají si po ICQ se svými známými, hledají informace nejružnějšího druhu, vyřizují e-mailovou korespondenci či stahují a poslouchají hudbu.

K plnění školních povinností, psaní domácích úkol a učení se přiznalo 6 dívek (7,5 %) a dva chlapci (5 %). Nemyslím si, že by se ostatní ve svém volném čase věnovali jen své oblíbené aktivitě, a nikdy ho nevěnovali přípravě na další školní den, jen o tom třeba nepřemýšlejí a raději zvolili variantu koníčku, který je narozdíl od domácího studia, baví.

Alarmující však je zjištění, jak málo současných adolescentů čte. Četbu totiž jako své hobby uvedly jen 4 dívky (5 %) a z chlapců bohužel ani jeden. Je možné, že dnešní doba nabízí tolik rozmanitých činností, že věnovat chvilku klidnému posezení s dobrou knihou, mohou považovat mladiství za ztrátu času. Podle mého názoru je to určitě škoda, protože čtení poskytuje jedinci osobnostní rozvoj, rozšiřuje jeho znalosti a poznání, podporuje aktivní slovní zásobu a posiluje vlastní vyjadřování.

Fanouškem hudebního průmyslu se cítí být 6 dívek (7,5 %) a 4 chlapci (10 %).

10. Vyhodnocení žebříčků hodnot

Studentům byl v rámci dotazníku předložen soubor 10 hodnot, které měli za úkol seřadit podle důležitosti. Respondenti přiřazovali jednotlivým hodnotám pořadí od prvního místa po desáté, od nejdůležitějšího k nejméně důležitému (viz. přílohy).

Abych zjistila, jaké hodnoty považují adolescenti za důležité a méně důležité, vypracovala jsem ke každé hodnotě přehlednou tabulku. Na stránce vždy uvedu tabulku hodnot chlapců a tabulku dívek, aby bylo možné porovnat hodnotové žebříčky obou pohlaví.

10.1 Rozbor hodnotových žebříčků

hodnota: RODINA

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	5	10	50	1. místo	20	10	200
2. místo	15	9	135	2. místo	37	9	333
3. místo	6	8	48	3. místo	12	8	96
4. místo	3	7	21	4. místo	5	7	35
5. místo	2	6	12	5. místo	1	6	6
6. místo	1	5	5	6. místo	0	5	0
7. místo	0	4	0	7. místo	0	4	0
8. místo	5	3	18	8. místo	1	3	3
9. místo	2	2	4	9. místo	1	2	2
10. místo	1	1	1	10. místo	1	1	1

Tabulka 1 Hodnota: Rodina

Většina chlapců i dívek umisťovala *rodinu* do předních linií. Znamená to, že je pro ně tato primární sociální skupina velmi důležitá. Pouze jedna dívka a jeden chlapec přisoudili rodině desáté místo, domnívám se, že příčinou bude nějaký nedávný konflikt v rodině nebo mladická nerozvážnost, protože ať si toho adolescent vědom je nebo není, existence rodiny je důležitá pro každého člověka.

hodnota: PŘÁTELSTVÍ

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	2	10	20	1. místo	0	10	0
2. místo	12	9	108	2. místo	5	9	45
3. místo	10	8	80	3. místo	24	8	192
4. místo	3	7	31	4. místo	27	7	189
5. místo	7	6	42	5. místo	13	6	78
6. místo	4	5	20	6. místo	8	5	40
7. místo	2	4	8	7. místo	1	4	4
8. místo	0	3	0	8. místo	0	3	0
9. místo	0	2	0	9. místo	0	2	0
10. místo	0	1	0	10. místo	0	1	0

Tabulka 2 Hodnota: Přátelství

Dívky pokládaly přátelství nejčastěji za třetí, čtvrtou nejdůležitější hodnotu. Pro chlapce se zdá být zásadnější, přiřazovali mu nejvíce druhé a třetí místo. Je nepopíratelným faktem, že kontakt s vrstevníky je pro adolescenty velmi důležitý, výsledky mého šetření to zcela potvrzují. Někteří chlapci nadhodnocují přátelství na úkor rodiny, což je celkem logické, protože adolescenti se právě ocitají v procesu emancipace od rodinného prostředí, náhradní jistoty tedy hledají právě v oblasti vrstevnické skupiny.

hodnota: LÁSKA

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	7	10	70	1. místo	5	10	50
2. místo	2	9	18	2. místo	13	9	117
3. místo	6	8	48	3. místo	23	8	184
4. místo	9	7	63	4. místo	24	7	168
5. místo	6	6	36	5. místo	6	6	36
6. místo	2	5	10	6. místo	4	5	20
7. místo	4	4	16	7. místo	0	4	0
8. místo	2	3	6	8. místo	3	3	9
9. místo	1	2	2	9. místo	0	2	0
10. místo	1	1	1	10. místo	0	1	0

Tabulka 3 Hodnota: Lásky

V hodnocení *lásky* se objevují markantní rozdíly mezi dívkami a chlapci. Dívky si lásky, pod níž si obvykle představují vztah se svým partnerem, váží opravdu hodně, vyplývá to z pořadí, které lásce přisoudily, nejčastěji jí připsaly

druhé, třetí a čtvrté místo v tabulce. Dívky jsou obecně citlivější než chlapci, touží po harmonickém milostném vztahu nejlépe trvalejšího charakteru. Chlapci hodnotu lásky tolik neprožívají, vysvětlení se nabízí, pokud si uvědomíme, že chlapci dozrávají pomaleji a později než dívky, takže je možné, že toho ještě zatím nestihli tolik prožít a nepovažují citový vztah za vysoce hodnotný.

hodnota: ZDRAVÍ

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	22	10	220	1. místo	50	10	500
2. místo	4	9	36	2. místo	16	9	144
3. místo	5	8	40	3. místo	2	8	16
4. místo	5	7	35	4. místo	8	7	56
5. místo	3	6	18	5. místo	1	6	6
6. místo	0	5	0	6. místo	1	5	5
7. místo	1	4	4	7. místo	0	4	0
8. místo	0	3	0	8. místo	0	3	0
9. místo	0	2	0	9. místo	0	2	0
10. místo	0	1	0	10. místo	0	1	0

Tabulka 4 Hodnota: Zdraví

Nadpoloviční většina obou pohlaví se vyjádřila, že považuje zdraví za nejdůležitější hodnotu. Tuto volbu velmi oceňují a považují ji za rozumnou. Je vidět, že adolescenti si přece jen blíží dospělosti a uvědomují si, jak je důležitá hodnota lidského zdraví, i když jsou vesměs zatím všichni zdraví. Často mladí lidé podhodnocují zdraví a teprve když se u nich objeví nějaká vážnější nemoc, nutí je to k hlubšímu zamyšlení nad faktem, že člověk si může leccos koupit jenom zdraví ne. Moji respondenti jsou si důležitosti zdravotního stavu dobře vědomi a žádný z nich neumístil hodnotu zdraví na poslední tři místa pomyslného hodnotového žebříčku.

hodnota: PENÍZE

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	1	10	10	1. místo	0	10	0
2. místo	1	9	9	2. místo	1	9	9
3. místo	2	8	16	3. místo	0	8	0
4. místo	3	7	21	4. místo	4	7	28
5. místo	3	6	18	5. místo	12	6	72
6. místo	3	5	15	6. místo	10	5	50
7. místo	7	4	28	7. místo	13	4	52
8. místo	8	3	24	8. místo	8	3	24
9. místo	8	2	16	9. místo	17	2	34
10. místo	4	1	4	10. místo	13	1	13

Tabulka 5 Hodnota: Peníze

Tabulky ukazují jemný rozdíl mezi dívkami a chlapci. Děvčata se zdají být méně materiálně založené. Žádná dívka neumístila hodnotu peníze na první místo, chlapec se takový našel jen jeden. Nejvíce přisoudily dívky penězům deváté a desáté místo, tzn., že jim přiřkládají minimální důležitost. Chlapci své hodnocení nevýrazně rozložili do celé tabulky, avšak sedmé, osmé a deváté místo vykazují poměrně velkou četnost.

hodnota: KARIÉRA

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	2	10	20	1. místo	0	10	0
2. místo	4	9	36	2. místo	0	9	0
3. místo	3	8	24	3. místo	1	8	8
4. místo	0	7	0	4. místo	2	7	14
5. místo	1	6	6	5. místo	9	6	54
6. místo	3	5	15	6. místo	18	5	90
7. místo	4	4	16	7. místo	11	4	44
8. místo	6	3	18	8. místo	7	3	21
9. místo	5	2	10	9. místo	12	2	24
10. místo	12	1	12	10. místo	18	1	18

Tabulka 6 Hodnota: Kariéra

Výsledky prokázaly, že dívky touží po kariéře v menší míře než chlapci. Oproti chlapcům žádná z děvčat neposadila kariéru na první či druhé místo. Vyšší četnost této položky se pohybuje spíše od šestého místo k desátému. Chlapci vykazují obecně vyšší ambice, přestože nejvíce chlapců přisoudilo kariéře

poslední desáté místo. Mužské pokolení bývá ctižádostivější, jde často pevným krokem za svým cílem, neohlíží se na nic a na nikoho, muži více vyhledávají soutěž a rádi vítězí.

hodnota: LEGRACE

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	0	10	0	1. místo	0	10	0
2. místo	2	9	18	2. místo	0	9	0
3. místo	4	8	32	3. místo	1	8	8
4. místo	2	7	14	4. místo	1	7	7
5. místo	5	6	30	5. místo	11	6	66
6. místo	11	5	55	6. místo	18	5	90
7. místo	3	4	12	7. místo	12	4	48
8. místo	5	3	15	8. místo	17	3	51
9. místo	2	2	4	9. místo	12	2	24
10. místo	6	1	6	10. místo	6	1	6

Tabulka 7 Hodnota: Legrace

Potřeba bavit se, zažít legraci, není vyloženě zásadní v životě adolescentů, ale studenti jí považují za průměrně důležitou. Obě pohlaví umístila zábavu nejčastěji na šesté místo v pomyslném žebříčku hodnot. Porovnání obou skupin ukazuje, že chlapci přisoudili legraci větší prostor v první polovině žebříčku než dívky. Neznamená to však, že by se děvčata méně ráda bavila, jen je to ukázka toho, že dívky víc upřednostnily jiné nabízené hodnoty.

hodnota: VOLNÝ ČAS

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	0	10	0	1. místo	0	10	0
2. místo	0	9	0	2. místo	0	9	0
3. místo	1	8	8	3. místo	3	8	24
4. místo	4	7	28	4. místo	1	7	7
5. místo	5	6	30	5. místo	4	6	24
6. místo	8	5	40	6. místo	5	5	25
7. místo	4	4	16	7. místo	18	4	72
8. místo	6	3	18	8. místo	17	3	51
9. místo	4	2	8	9. místo	13	2	26
10. místo	8	1	8	10. místo	17	1	17

Tabulka 8 Hodnota: Volný čas

Jelikož řada důležitější hodnot obsadila místa v popředí, volnému času již není přisouzeno tolik prostoru. Chlapci ho v pořadí rovnoměrněji rozložili, dívky se spíše shodují a umísťují volný čas nejvíce na čtyři poslední místa.

Volný čas představuje pro adolescenty především odpočinek a relaxaci, nejčastěji se v něm věnují svým koníčkům či partnerům. Je nezbytným pro vyrovnané fungování osobnosti člověka, často bývá podceňován a kvůli nedostatku odpočinku propadají lidé psychosomatickým onemocněním v důsledku nadbytku stresu.

hodnota: SEX

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	0	10	0	1. místo	0	10	0
2. místo	0	9	0	2. místo	0	9	0
3. místo	0	8	0	3. místo	0	8	0
4. místo	6	7	42	4. místo	1	7	7
5. místo	2	6	12	5. místo	11	6	66
6. místo	5	5	25	6. místo	10	5	50
7. místo	7	4	28	7. místo	10	4	40
8. místo	3	3	9	8. místo	15	3	45
9. místo	11	2	22	9. místo	14	2	28
10. místo	6	1	6	10. místo	17	1	17

Tabulka 9 Hodnota: Sex

Dívky nepřisuzují sexu mimořádnou důležitost, větší četnost je prokazatelná až od pátého místa k desátému, které zakroužkovalo nejvíce děvčat. Chlapci už tak jednoznační nejsou, ačkoliv žádný z nich neposadil sex na první tři místa pomyslného žebříčku. Nejvíce chlapci obsazovali touto hodnotou deváté místo.

V období adolescence začínají mladiství experimentovat se sexualitou. Nejčastěji na základě milostného citu a zvědavosti prožívají svůj první sex. Zažívají lásku, partnerský vztah, v němž sexuální aktivita tvoří hodnotnou složku. Dívky upřednostňují spíše emocionální vztah, na sexu své partnerství rozhodně nestaví.

hodnota: SPRAVEDLNOST

chlapci

dívky

pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů	pořadí	četnost	počet bodů	součet bodů
1. místo	2	10	20	1. místo	2	10	20
2. místo	1	9	9	2. místo	0	9	0
3. místo	3	8	24	3. místo	0	8	0
4. místo	6	7	42	4. místo	14	7	98
5. místo	5	6	30	5. místo	14	6	84
6. místo	5	5	25	6. místo	6	5	30
7. místo	6	4	24	7. místo	15	4	60
8. místo	5	3	15	8. místo	10	3	30
9. místo	5	2	10	9. místo	11	2	22
10. místo	2	1	2	10. místo	6	1	6

Tabulka 10 Hodnota: Spravedlnost

Překvapením pro mě bylo, že dvě dívky a dva chlapci považují spravedlnost za nejdůležitější. Ostatní chlapci přisoudili této hodnotě nejčastěji čtvrté a sedmé místo v žebříčku. Dívky pak shodně nejvíce čtvrté a páté místo v pořadí.

Příčinu, proč má morálka u adolescentů vysoké hodnocení, můžeme hledat právě v jejich věku. Jsou ještě mladí, často plní naivity, ale přesto věří, že spravedlnost zvítězí a každá křivda bude náležitě potrestána. Mladiství mají zatím málo zkušeností, ale spravedlnost ve společnosti zdá se být pro ně poměrně důležitá.

11. Závěr

Průzkumné šetření zcela potvrdilo tři předpoklady a další dva jen částečně.

Adolescenti považují vzdělání za důležité, domácí přípravu většina z nich vůbec nepodceňuje a jsou v tomto směru velmi uvědomělí a zodpovědní. Drtivá většina plánuje po dovršení maturity studium na vysoké škole.

Mladiství stále zažívají konflikty s rodiči, ačkoliv již nejsou na denním pořádku. Více se do konfliktních situací dostávají chlapci. Teoretický předpoklad, že příčiny konfliktů nejčastěji adolescenti spatřují v odlišných názorech obou zúčastněných, se zcela potvrdil. Z šetření vyplývá, že vztahy s rodiči jsou klidnější, ale stále se zde střetávají různé pohledy na svět a skutečnosti, které jsou ohniskem konfrontací.

Předpoklad, že každý adolescent se cítil již někdy v životě platonicky zamilován, byl v praxi vyvrácen. Nadpoloviční většina se platonicky okouzlena někým už alespoň jednou v životě cítila, ale ostatní bohužel nikoliv. Druhá část předpokladu se potvrdila, nadpoloviční většina adolescentů je právě teď zamilovaná. Pro toto období je typické zažívat partnerský vztah, nabírat sexuální zkušenosti a prožívat vážné ale i krátkodobé známosti.

Pro mladistvé hrají obrovskou roli jejich vrstevníci. Často a rádi se s nimi stýkají, přátelství má pro adolescenty značnou hodnotu. Vrstevnické vztahy poskytují jedinci jistotu a pocit bezpečí, kteří se procesem emancipace od rodiny lehce ztrácí.

Poslední předpoklad, že adolescenti nejčastěji tráví volný čas s partnerem nebo s počítačem, se potvrdil opět pouze částečně. Příjemným překvapením pro mě bylo zjištění, že nejčastější volnočasovou aktivitou je u obou pohlaví sport. Po sportovních aktivitách se potvrdila položka partner a na třetím nejfrekventovanějším místě byl teprve počítač. Velmi mě potěšilo, že pohybová činnost předčila možnosti mediálního světa. Všichni adolescenti vědí, co všechno dnes nabízí počítač s internetovým připojením, přesto dávají přednost sportovním aktivitám a svým láskám.

Obecně jsem se domnívala, že je to se současnými maturanty horší. Některé výsledky šetření mě příjemně překvapily. V oblasti porovnání pohlaví se

mi nezdá, že by chlapci nějak výrazně zaostávali za dívkami, jak se o tom hovoří v teoretických příručkách. Dívky i chlapci smýšlejí podobně, jejich hodnotové orientace odpovídají jejich věku a vyloženě se neliší.

12. Seznam grafů a tabulek a příloh

Seznam grafů

P1	ot. č. 8	Plánujete studium VŠ?	Graf 1,2,3
	ot. č. 9	Kolik času věnujete domácí přípravě?	Graf 4, 5, 6
P2	ot. č. 30	Zažíváte konflikty s rodiči?	Graf 7, 8, 9
	ot. č. 31	Z jakého důvodu pramení vaše konflikty?	Graf 10, 11, 12
	ot. č. 32	Ocitáte se častěji v konfliktu s matkou nebo otcem?	Graf 13, 14, 15
P3	ot. č. 23	Byl/a jste někdy platonicky zamilován/a?	Graf 16, 17, 18
	ot. č. 24	Jste právě teď zamilován/a?	Graf 19, 20, 21
P4	ot. č. 13	Často trávíte čas s kamarády?	Graf 22, 23, 24
	ot. č. 14	Proč? (viz. ot. 13)	Graf 25, 26
P5	ot. č. 12	Co obvykle děláte ve volném čase?	Graf 27, 28, 29

Seznam Tabulek

Tabulka 1 **Hodnota: Rodina**

Tabulka 6 **Hodnota: Kariéra**

Tabulka 2 **Hodnota: Přátelství**

Tabulka 7 **Hodnota: Legrace**

Tabulka 3 **Hodnota: Láska**

Tabulka 8 **Hodnota: Volný čas**

Tabulka 4 **Hodnota: Zdraví**

Tabulka 9 **Hodnota: Sex**

Tabulka 5 **Hodnota: Peníze**

Tabulka 10 **Hodnota: Spravedlnost**

Seznam Příloh

Příloha č. 1 **Dotazník**

Příloha č. 2 **Soubor hodnot**

13. Přílohy

Příloha č. 1 - Dotazník

DOTAZNÍK

Prosím nepište své odpovědi přímo do dotazníku, nýbrž do *záznamového listu*, který je přiložen. Pokud by se vám některá otázka zdála příliš osobní, respektuji její nezodpovězení. Veškeré údaje budou použity jen pro potřebu diplomové práce „Hodnotová orientace adolescentů“, takže další šíření nebo zveřejňování výsledků je vyloučené.

U každé otázky je očekávána jen jedna odpověď.

Děkuji za vyplnění.

Blanka Pavlů

Dotazník pro praktickou část diplomové práce s názvem „Hodnotová orientace adolescentů“

1. **Cítíte se nyní šťastný/šťastná?**
a) ano b) spíše ano c) spíše ne d) ne
2. **Jste spokojený/spokojená s tím, jak vypadáte?**
a) ano b) spíše ano c) spíše ne d) ne
3. **Je pro vás důležité „vypadat dobře“?**
a) ano b) spíše ano c) spíše ne d) je mi jedno, jak vypadám
4. **Jak se sám/sama hodnotíte jako student/studentka?**
a) jsem výborný/á b) jsem průměrný/á c) jsem podprůměrný
5. **Je pro vás důležitý Váš školní prospěch?**
a) ano b) spíše ano c) spíše ne d) vůbec ne
6. **Váš nejoblíbenější předmět je**
7. **Váš nejméně oblíbený předmět je**
8. **Plánujete studium VŠ?**
a) ano b) asi ano c) nevím d) ani ne e) ne
9. **Kolik času věnujete domácímu studiu?**
a) max. 1 hod b) 1-2 hod denně c) víc než 2 hod d) nepřipravuji se vůbec

10. Zažíváte konflikty s učiteli?

- a) ano, pořád b) někdy c) téměř vůbec d) nikdy

11. V čem spatřujete příčinu těchto konfliktů?

- a) v prospěchu b) v nekázní c) odlišné názory d) jiný důvod
.....

12. Co obvykle děláte ve volném čase?

- a) sport b) učení c) partner/-ka d) TV e) čtení f) hudba g) počítač h) kamarádi

13. Často trávíte čas s kamarády?

- a) ano b) ne

14. Proč?

.....

15. Měli jste pohlavní styk?

- a) ano b) ne

16. Co Vás k tomu vedlo?

- a) láska b) zvědavost c) nátlak partnera/ky d) strach ze ztráty partnera e) jiný důvod...

17. Váš 1. sexuální partner/-ka byl/a

- a) mladší než Vy b) stejného věku c) starší než Vy

18. Chránili jste se? Pokud ano, uveďte, jakým způsobem?

- a) ano – kondom b) ano – hormonální antikoncepce c) ano -
..... d) ne

19. Z čeho máte největší strach?

- a) z války b) z ekolog. katastrof c) rozvod rodičů d) ze samoty e) kriminality f) ze samoty

20. S jakou osobou nejčastěji řešíte milostné problémy? /možno i více odpovědí/

- a) rodiče b) kamarád/ka c) sourozenec d) učitel e)
nemám problémy

21. Máte nějaké sexuální zkušenosti s osobou stejného pohlaví?

- a) ano b) ne

22. Jste schopni si představit, že byste se teď stal/a rodičem?

- a) ano, klidně b) možná c) vůbec ne

23. Byl/a jste někdy platonicky zamilovaný/á?

- a) ano b) zatím ne

24. Jste právě teď zamilovaný/á?

- a) ano b) ne

25. Pijete alkohol?

- a) ano, často b) příležitostně c) ne, nechutná mi

26. Jste kuřák/kuřačka?

- a) pravidelný/á b) příležitostně si zapálím c) ne

27. Máte osobní zkušenosti s drogami? (marihuana a tvrdé drogy; vyjma tabáku)

- a) vyzkoušel/a jsem více drog b) jen s „trávou“ c) ne

28. Přemýšlel/a jste někdy o sebevraždě?

- a) ano, často b) jen jednou c) nikdy

29. Mění se vám často nálada bez konkrétního důvodu?

- a) ano, nepřetržitě b) někdy c) téměř vůbec d) nikdy

30. Zažíváte konflikty s rodiči?

- a) ano, každý den b) občas c) výjimečně d) nikdy

31. Z jakého důvodu pramení Vaše konflikty s rodiči?

- a) jsem neposlušný/á b) odlišné názory c) můj školní prospěch d) partner/-ka e) kapesné f) náplň volného času g) moji kamarádi
h) jiný důvod i) nemám konflikty s rodiči

32. Ocítáte se častěji v konfliktu s matkou nebo otcem?

- a) s matkou b) s otcem c) s oběma stejně

33. Budete vychovávat své děti jinak, než Vaše rodiče vychovávali Vás?

- a) ano, naprosto jinak b) v něčem stejně/v něčem jinak c) budu stejná/ý
jako oni

Příloha č. 2 - Soubor hodnot

Seřaďte 10 hodnot podle důležitosti: od nejdůležitější (1.) až po nejméně významnou (10.):

kariéra, peníze, láska, sex, volný čas, zdraví, rodina, přátelství, legrace, spravedlnost			
1.	4.	7.	10.
2.	5.	8.	
3.	6.	9.	

Věk:

Pohlaví:

14. Seznam použité literatury

Balcar, K.: Úvod do studia psychologie osobnosti. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1983.

Čačka, O.: Přehled psychologie. Brno, Masarykova univerzita 1996.

Čáp, J.: Psychologie pro učitele. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1983.

Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha, ISV 1996.

Konečný, R. a kol. Problémy psychického vývoje a osobnosti. Praha, Academia 1978.

Krch, D. F. a kolektiv: Poruchy příjmu potravy. Praha, Grada Publishing 1999.

Kučerová, S.: Člověk, hodnoty, výchova. Prešov, ManaCon 1996.

Langmeier, J.; Krejčířová D.: Vývojová psychologie. Praha, Grada Publishing 1998.

Macek, P.: Adolescence. Praha, Portál 2003.

Nakonečný, M.: Psychologie osobnosti. Praha, Academia 1995.

Nakonečný, M.: Sociální psychologie. Praha, Academia 1999.

Orwin, G. H.: Dospívání – Kniha pro rodiče. Praha, Grada Publishing 1995.

Průcha, J.; Walterová, E.; Mareš, J.: Pedagogický slovník. Praha, Portál 2001.

Svoboda, M.; Krejčířová, D.; Vágnerová, M.: Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Praha, Portál 2001.

Taxová, J.: Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987.

Vágnerová, M.: Vývojová psychologie. Praha, Karolinum 1999.

Velehradský, A. a kol.: Hodnocení a hodnoty v činnosti člověka. Praha, nakladatelství Svoboda 1978.